

TOŻSAMOŚĆ
NARODOWA

W PROCESIE EDUKACJI SZKOLNEJ

Tożsamość narodowa w opinii nauczycieli Raport z badań ilościowych

IBE

INSTYTUT
BADAŃ
EDUKACYJNYCH

NAUKA DLA
SPOŁECZEŃSTWA

Autor: Marek Zajic

Przygotowanie do publikacji: Studio DTP Academicon | dtp.academicon.pl | dtp@academicon.pl; **redakcja językowa:** Anna Wewior, **skład i łamanie:** Marta Szajdzińska

Wydawca:

Instytut Badań Edukacyjnych
ul. Górczewska 8, 01-180 Warszawa
tel. (22) 241 71 00; www.ibe.edu.pl

Copyright© Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2024

ISBN: 978-83-68313-07-9

Wzór cytowania:

Zajic, M. (2024). Tożsamość narodowa w opinii nauczycieli. Raport z badań ilościowych. Instytut Badań Edukacyjnych.

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa” nr projektu NdS/552403/2022/2022, kwota dofinansowania 1 754 894,25 zł, całkowita wartość projektu 1 754 894,25.

Egzemplarz bezpłatny

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
1. Ogólne założenia metodologiczne	5
1.1 Dobór próby	6
1.2 Główne pytania i cele badawcze badania nauczycieli	17
2. Prezentacja wyników badań empirycznych	18
2.1 Przedmioty kształtujące tożsamość narodową w szkołach	18
2.2 Tematyka tożsamościowa w szkołach	43
2.3 Kryteria polskości	63
2.4 Swoje i obce grupy narodowościowe	71
2.5 Uczestnictwo w obchodach świąt narodowych	82
2.6 Wydarzenia historyczne w kontekście postaw patriotycznych	88
Podsumowanie	94
Bibliografia	102

WSTĘP

Niniejszy raport pt. *Tożsamość narodowa nauczycieli* powstał na podstawie gruntownych badań empirycznych przy zastosowaniu techniki kwestionariusza ankiety, przeprowadzonych w celu zrozumienia i analizy poczucia tożsamości narodowej nauczycieli. Powyższe przedsięwzięcie badawcze było relatywnie trudne z uwagi dużą liczebność próby, a także prowadzenie działań w zróżnicowanych grupach osób nauczających w szkołach podstawowych oraz ponadpodstawowych.

W kontekście dynamicznych zmian społecznych i kulturowych zrozumienie tożsamości narodowej w odniesieniu do edukacji podstawowej oraz ponadpodstawowej staje się kluczowym elementem opracowywania skutecznych strategii nauczania oraz budowania otwartego, tolerancyjnego społeczeństwa. Niniejszy raport ma na celu dostarczenie informacji na temat obecnej sytuacji, ale także jego zadaniem jest zidentyfikowanie potencjalnych obszarów do dalszych badań i rozwoju. W szczególności może pomóc w opracowywaniu takich planów działań edukacyjnych, które promują pozytywne poczucie tożsamości narodowej i szanują różnorodność kulturową. Ponadto może on dostarczyć wnikliwych informacji i danych, które mogą pomóc nauczycielom, edukatorom, rodzicom i decydentom w zrozumieniu tego ważnego aspektu rozwoju dziecka. Mamy nadzieję, że nasze badania przyczynią się do tworzenia efektywniejszych strategii edukacyjnych i społecznych, które będą respektować i kształtować poczucie tożsamości narodowej wśród nauczycieli uczniów szkół podstawowych oraz ponadpodstawowych. Raport stanowi bazę informacyjną na temat wiedzy nauczycieli na poruszany temat, dodatkowo stanowi ważny wkład w zrozumienie tożsamości narodowej, co może budować potencjał do wpływania na przyszłe plany edukacyjne i społeczne. Mamy nadzieję, że nasze badania będą użyteczne dla wszystkich zainteresowanych stron i przyczynią się do tworzenia bardziej inkluzywnej i zrozumiałej edukacji.

1. Ogólne założenia metodologiczne

Badania przeprowadzone w projekcie *Tożsamość narodowa w procesie edukacji szkolnej* oparte zostały na metodzie ilościowej, przy wykorzystaniu techniki CAWI (Computer Assisted Web Interview). Polega ona na przeprowadzaniu badań ankietowych przez Internet, w których respondenci wypełniają ankietę on-line, natomiast wpisywane przez nich odpowiedzi automatycznie zapisują się w bazie danych przy wykorzystaniu narzędzia Lime Survey.

Tego typu forma badań daje respondentom większe poczucie anonimowości, co w pewnym stopniu przełożyło się na rzetelne i szczere udzielanie odpowiedzi.

Przygotowany przez zespół projektowy skrypt pozwala na kontrolę przebiegu procesu badawczego. Odgórnie zaprojektowane w programie Lime Survey reguły przejścia pozwoliły na płynne wypełnianie kwestionariusza. Respondent nie miał możliwości pominięcia żadnego pytania, ponieważ wyświetlają mu się one w odpowiedniej kolejności i nie można przejść do następnych bez zaznaczenia odpowiedzi we wcześniejszych. Tu też podkreślamy, że ta technika jest popularna zarówno w badaniach akademickich, jak i marketingowych, ponieważ jest jedną z najtańszych w realizacji. Dane same zapisują się w programie do tego przeznaczonym, co zdecydowanie skraca czas obróbki uzyskanych informacji oraz eliminuje ryzyko popełnienia błędu przez osobę wpisującą wyniki. Bardzo szybko można je eksportować do dowolnych arkuszy kalkulacyjnych.

Jak w każdej technice, tak i w tej można doszukać się wad. Jedną z nich jest brak weryfikacji, czy ankietę wypełniły osoby reprezentujące próbę. Przyjęto regułę zaufania do dyrekcji i nauczycieli szkół, którzy zachęcali też odpowiednie grupy uczniów, którzy stanowili próbę badawczą. Dodatkowym motywatorem dobrej współpracy pedagogów była otoczka promocyjna projektu, która przybliżała problemy badawcze, jakie zespół projektowy założył do weryfikacji.

1.1 Dobór próby

W zrealizowanym projekcie do wszystkich modułów badań ilościowych zastosowano dobór probabilistyczny (losowy) warstwowy, która polega na podziale całej populacji generalnej na tzw. warstwy i dokonaniu bezpośredniego losowania niezależnych prób w obrębie każdej warstwy. Podział populacji musi być przeprowadzony w taki sposób, aby każdy element wchodził do jakiejś warstwy i znajdował się tylko w jednej z nich. Same warstwy powinny być jednorodne i różnić się między sobą istotnie. Wyróżnia się trzy rodzaje doboru losowania warstwowego: dobór proporcjonalny, dobór nieproporcjonalny i dobór optymalny¹.

W przypadku badań na kanwie naszego projektu ze względu na zróżnicowaną liczbę szkół w każdym województwie zastosowano podział całej populacji generalnej na warstwy według województw, czyli wzięto ich 16 pod uwagę, i dokonano bezpośredniego losowania szkół przy zastosowaniu doboru proporcjonalnego. Dobór proporcjonalny został obliczony za pomocą średniej arytmetycznej, przy uwzględnieniu wielkość błędu maksymalnego na poziomie 5% (informuje nas o tym, jaką „poprawkę” powinniśmy przyjąć)².

Zarówno dobór proporcjonalny, jak i dalsze etapy do losowania wzięto z operatów opartych na zestawieniach szkół na poziomie jednostkowym SIO 2021–2022. Zestawienia tego typu są dostępne w Systemie Informacji Oświaty i/lub w bazach danych właściwego ministerstwa (MEiN). Bazy danych zawierały w sumie 22 488 szkół.

W celu wyeliminowania szkół niepublicznych przed przystąpieniem do losowania założono na operat filtry. Z tegoż operatu wylosowano publiczne szkoły podstawowe, licea ogólnokształcące i plastyczne, technika i branżowe szkoły I stopnia, które stanowiły fundament naszych badań. Ustalając liczbę szkół, która

¹ W. Skarbek, Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych, Piotrków Trybunalski 2013.

² E. Babbie, Badania społeczne w praktyce, Warszawa 2004.

ma budować próbę, brano pod uwagę stosunek ogólnej liczby szkół w danym województwie do liczby ogólnopolskiej. Próba wynosi 378 szkół przy założeniu:

- ▶ poziomu istotności 95% (oznacza, jak bardzo możemy być pewni uzyskanych rezultatów, $\alpha = 0,95$ oznacza, że na 95%)³;
- ▶ wielkości frakcji 0,5 (jeżeli szacujemy, że badana cecha występuje u 60% populacji, należy podać 0,6; gdy nie znamy wartości należy podawać 0,5).

Tabela 1. Rozkład liczby szkół wchodzących w skład próby na województwa

Województwo	Liczba szkół stanowiąca próbę
DOLNOŚLĄSKIE	23
KUJAWSKO-POMORSKIE	19
LUBELSKIE	26
LUBUSKIE	10
ŁÓDZKIE	24
MAŁOPOLSKIE	40
MAZOWIECKIE	47
OPOLSKIE	11
PODLASKIE	13
PODKARPACKIE	29
POMORSKIE	20
ŚLĄSKIE	39
ŚWIĘTOKRZYSKIE	14
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	15
WIELKOPOLSKIE	34
ZACHODNIOPOMORSKIE	14
Ogółem	378

Źródło: dane własne

³ Stanisław A. (2006). *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*. Kraków: StatSoft Polska.

A. Dobór liczby uczniów w poszczególnych klasach

W obszarze próby 378 szkół w celu sprecyzowania minimalnej liczby uczniów, którzy powinni wypełnić narzędzie badawcze, dokonano obliczeń wskaźników proporcjonalności w oparciu o liczbę poszczególnych roczników uczniów w danym województwie.

Tabela 2. Liczba uczniów wchodzących w skład próby w rozkładzie na województwa

Rodzaj szkoły	Klasy	Województwa	Liczba uczniów w poszczególnych klasach
Szkola podsta- wowa	I–III	DOLNOŚLĄSKIE	77
		KUJAWSKO-POMORSKIE	56
		LUBELSKIE	56
		LUBUSKIE	28
		ŁÓDZKIE	63
		MAŁOPOLSKIE	101
		MAZOWIECKIE	164
		OPOLSKIE	24
		PODKARPACKIE	60
		PODLASKIE	31
		POMORSKIE	71
		ŚLĄSKIE	119
		ŚWIĘTOKRZYSKIE	30
		WARMIŃSKO-MAZURSKIE	38
		WIELKOPOLSKIE	104
		ZACHODNIOPOMORSKIE	44
		Ogółem	1066
	IV–VI	DOLNOŚLĄSKIE	77
		KUJAWSKO-POMORSKIE	58
		LUBELSKIE	57
		LUBUSKIE	28
		ŁÓDZKIE	64
		MAŁOPOLSKIE	99
		MAZOWIECKIE	160

Rodzaj szkoły	Klasy	Województwa	Liczba uczniów w poszczególnych klasach
Szkola podstawowa	IV–VI	OPOLSKIE	24
		PODKARPACKIE	59
		PODLASKIE	31
		POMORSKIE	70
		ŚLĄSKIE	119
		ŚWIĘTOKRZYSKIE	32
		WARMIŃSKO-MAZURSKIE	40
		WIELKOPOLSKIE	104
		ZACHODNIOPOMORSKIE	44
		Ogółem	1066
	VII–VIII	DOLNOŚLĄSKIE	77
		KUJAWSKO-POMORSKIE	58
		LUBELSKIE	57
		LUBUSKIE	29
		ŁÓDZKIE	64
		MAŁOPOLSKIE	97
		MAZOWIECKIE	158
		OPOLSKIE	24
		PODKARPACKIE	60
		PODLASKIE	31
		POMORSKIE	71
		ŚLĄSKIE	117
		ŚWIĘTOKRZYSKIE	32
		WARMIŃSKO-MAZURSKIE	41
		WIELKOPOLSKIE	104
		ZACHODNIOPOMORSKIE	46
		Ogółem	1066
Ponadpodstawowe	Licea, technika, szkoły branżowe	DOLNOŚLĄSKIE	74
		KUJAWSKO-POMORSKIE	58
		LUBELSKIE	61
		LUBUSKIE	28

Rodzaj szkoły	Klasy	Województwa	Liczba uczniów w poszczególnych klasach
Ponadpodstawowe	Licea, technika, szkoły branżowe	ŁÓDZKIE	65
		MAŁOPOLSKIE	100
		MAZOWIECKIE	154
		OPOLSKIE	25
		PODKARPACKIE	63
		PODLASKIE	33
		POMORSKIE	69
		ŚLĄSKIE	115
		ŚWIĘTOKRZYSKIE	33
		WARMIŃSKO-MAZURSKIE	41
		WIELKOPOLSKIE	102
		ZACHODNIOPOMORSKIE	45
		Ogółem	1066

Źródło: dane własne

B. Liczba nauczycieli wzięta do próby oparta o nauczany przedmiot kierunkowy

Należy mieć na uwadze, że w próbie znajdują się szkoły z małą liczbą uczniów (szkoły znajdujące się na wsiach, w osadach), gdzie przykładowo może być nie trzech nauczycieli języka polskiego, a tylko jeden taki nauczyciel. W tym wypadku zespół badawczy kierował się liczbą godzin poszczególnych przedmiotów, co analogicznie rodzi zapotrzebowanie większej liczby nauczycieli uczących danego przedmiotu.

Tabela 3. Liczba nauczycieli wchodzących w skład próby na województwo

Przedmioty nauczane	Minimalna liczba ankiet wśród nauczycieli do realizacji
Język polski	3
Nauczanie wczesnoszkolne	2
Historia	2
Geografia	1

Przedmioty nauczane	Minimalna liczba ankiet wśród nauczycieli do realizacji
WOS, muzyka, plastyka	1
Pozostałe	2
Ogółem	11

Źródło: dane własne

C. Ustalanie następnego modułu badawczego – grupy dyrektorów

Przyjmujemy, że liczba dyrektorów, którzy powinni wypełnić ankietę, powinna odpowiadać liczbie szkół stanowiących próbę, czyli 378.

Powyższy materiał dotyczący doboru próby przedstawia rozbieżność na moduły (grupy) badanych, w których były przeprowadzane badania. W niniejszym raporcie skupiamy uwagę na ostatnim module badań metodą ilościową, czyli na badaniach przeprowadzonych wśród nauczycieli uczniów klas szkół podstawowych oraz ponadpodstawowych.

Tabela 4. Płeć respondentów – rozkład częstości

Płeć	N	%
Kobieta	1415	83,4
Mężczyzna	282	16,6
Ogółem	1697	100,0

Źródło: dane własne

Biorąc pod uwagę płeć biorących udział w badaniu nauczycieli, można stwierdzić, że zdecydowaną większość stanowiły kobiety – 83,4%. Tak więc odsetek mężczyzn stanowił 16,6% ogółu próby.

Tabela 5. Wiek respondentów – rozkład częstości

Wiek w latach	N	%
24–30	92	5,4
31–40	348	20,5
41–50	652	38,4
51 i więcej	605	35,7
Ogółem	1697	100,0

Źródło: dane własne

Analizując wiek respondentów można zauważyć, że najliczniejszą grupę stanowiły osoby w wieku 41–50 lat – 38,4%. Niemal równie często badani nauczyciele mieli 51 i więcej lat – 35,7%. Ponadto co piąty ankietowany odnalazł się w przedziale 31–40 lat (20,5%), natomiast osoby w wieku od 24 do 30 lat stanowiły jedynie 5,4% ogółu próby badawczej.

Tabela 6. Staż pracy w zawodzie nauczyciela respondentów – rozkład częstości

Staż pracy w latach	N	%
Poniżej 5	118	7,0
5–10	163	9,6
11–20	416	24,5
21–30	537	31,6
Powyżej 30	463	27,3
Ogółem	1697	100,0

Źródło: dane własne

Przyglądając się stażowi pracy w zawodzie nauczyciela, widzimy, że niemal jedna trzecia ankietowanych wskazała na przedział 21–30 lat – 32,6%. Ponad jedna czwarta respondentów pracowała w zawodzie nauczyciela powyżej 30 lat: 27,3%. Liczba lat przepracowanych w zawodzie u co czwartego badanego wynosiła między

11 a 20 lat – 24,5%. Ponadto 9,6% ankietowanych pracowało jako nauczyciel od 5 do 10 lat, natomiast w przypadku 7% respondentów było to poniżej 5 lat.

Tabela 7. Stopień awansu zawodowego respondentów – rozkład częstości

Stopień awansu	N	%
Dyplomowany	1154	68,0
Mianowany	293	17,3
Kontraktowy	145	8,5
Stażysta	34	2,0
Początkujący	71	4,2
Ogółem	1697	100,0

Źródło: dane własne

Przeszło dwie trzecie respondentów stanowili nauczyciele dyplomowani – 68%. Nauczyciele mianowani stanowili 17,3% ogółu próby badawczej. Relatywnie mniejszy odsetek ankietowanych stanowili nauczyciele kontraktowi (8,5%), początkujący (4,2%) oraz stażyści (2%).

Tabela 8. Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego respondentów – rozkład częstości

Stopień doświadczenia wypalenia	N	%
Tak, w dużym stopniu	273	16,1
Tak, w umiarkowanym stopniu	308	18,1
Tak, w lekkim stopniu	332	19,6
Nie, raczej nie doświadczam	457	26,9
Nie, wcale nie doświadczam	248	14,6
Ne wiem, nie potrafię ocenić	79	4,7
Ogółem	1697	100,0

Źródło: dane własne

Odnosząc się do doświadczania objawów wypalenia zawodowego, największy odsetek ankietowanych zadeklarował, że raczej go nie doświadcza (26,9%). Wcale wypalenia zawodowego nie doświadcza 14,6% respondentów, natomiast 4,7% badanych nie potrafiło dokonać jednoznacznej oceny w tym aspekcie. Pozostali ankietowani doświadczali objawów wypalenia zawodowego, przy czym w przypadku 16,1% osób występowało ono w stopniu dużym, 18,1% respondentów doświadczało go w stopniu umiarkowanym, natomiast stopień lekki występował wśród 19,6% badanych nauczycieli.

Tabela 9. Miejsce zamieszkania respondentów – rozkład częstości

Miejsce zamieszkania	N	%
Wieś/osada	686	40,4
Miasto do 50 tys.	612	36,1
Miasto od 50 do 100 tys.	185	10,9
Miasto od 100 do 250 tys.	82	4,8
Miasto od 250 do 500 tys.	59	3,5
Miasto powyżej 500 tys.	73	4,3
Ogółem	1697	100,0

Źródło: dane własne

Przyglądając się miejscu zamieszkania biorących udział w badaniu nauczycieli można zaobserwować, że przeszło dwie piąte z nich zamieszkiwało obszary wiejskie/osady – 40,4%. Pozostali respondenci byli mieszkańcami miast, przy czym najmniejsze z nich (do 50 tys.) zamieszkiwało 36,1% ankietowanych, natomiast z największych miast (powyżej 500 tys.) pochodziło 4,3% badanych.

Tabela 10. Województwo zamieszkania respondentów – rozkład częstości

Województwo	N	%
DOLNOŚLĄSKIE	103	6,1
KUJAWSKO-POMORSKIE	61	3,6
LUBELSKIE	121	7,1
LUBUSKIE	128	7,5
ŁÓDZKIE	169	10,0
MAŁOPOLSKIE	155	9,1
MAZOWIECKIE	198	11,7
OPOLSKIE	83	4,9
PODKARPACKIE	91	5,4
PODLASKIE	50	2,9
POMORSKIE	128	7,5
ŚLĄSKIE	78	4,6
ŚWIĘTOKRZYSKIE	88	5,2
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	59	3,5
WIELKOPOLSKIE	101	6,0
ZACHODNIOPOMORSKIE	84	4,9
Ogółem	1697	100,0

Źródło: dane własne

Analizując województwa, w których zamieszkują biorący udział w badaniu nauczyciele, można zauważyć, że największy odsetek ankietowanych zamieszkiwał w województwie mazowieckim – 11,7%. Równie wysoki odsetek respondentów pochodził z województwa łódzkiego oraz małopolskiego – odpowiednio 10% oraz 9,1% przypadków. Z drugiej strony najmniejszy odsetek ankietowanych pochodził z województwa kujawsko-pomorskiego (3,6%), warmińsko-mazurskiego (3,5%) oraz podlaskiego (2,9%).

Tabela 11. Główny przedmiot nauczania respondentów – rozkład częstości

Przedmiot	Grupa przedmiotowa	N	%
Język polski	Język polski	369	21,7
Edukacja wczesnoszkolna	Nauczanie wczesnoszkolne	261	15,4
Historia	Historia	188	11,1
Matematyka	Pozostałe	174	10,3
Język obcy nowożytny	Pozostałe	173	10,2
Wychowanie fizyczne (W-F)	Pozostałe	85	5,0
Przedmioty zawodowe	Pozostałe	82	4,8
Biologia	Pozostałe	55	3,2
Religia	Pozostałe	46	2,7
Pedagog szkolny	Pozostałe	44	2,6
Informatyka	Pozostałe	43	2,5
Muzyka	WOS, muzyka, plastyka	34	2,0
Chemia	Pozostałe	33	1,9
Fizyka	Pozostałe	23	1,4
Plastyka	WOS, muzyka, plastyka	19	1,1
WoS/HiT	WOS, muzyka, plastyka	18	1,1
Bibliotekarz/karka	Pozostałe	9	0,5
Geografia	Geografia	7	0,4
Przyroda	Pozostałe	7	0,4
Edukacja dla bezpieczeństwa	Pozostałe	6	0,4
Podstawy przedsiębiorczości	Pozostałe	6	0,4
Technika	Pozostałe	6	0,4
Wychowanie do życia w rodzinie (WdŻ)	Pozostałe	5	0,3
Filozofia	Pozostałe	4	0,2

Źródło: dane własne

Biorąc pod uwagę główny przedmiot nauczania respondentów, jedna piąta ankietowanych nauczała języka polskiego – 21,7%. Znaczny odsetek badanych nauczycieli zajmował się również edukacją wczesnoszkolną (15,4%), historią (11,1%), matematyką (10,3%) oraz językiem obcym nowożytnym (10,2%). Relatywnie najrzadziej natomiast respondenci nauczali wychowania do życia w rodzinie oraz filozofii – odpowiednio 0,3% oraz 0,2% ogółu próby.

1.2 Główne pytania i cele badawcze badania nauczycieli

W niniejszym projekcie pytania i cele badawcze odnosiły się do określenia przedmiotów szkolnych przyczyniających się do kształtowania tożsamości narodowej, przybliżenia podejścia metodycznego kształtującego tożsamości narodowe uczniów, a także określenia efektów edukacji szkolnej w zakresie tematyki obywatelskiej.

Do celów badawczych zaliczyć należy również określenie sposobu występowania tematyki patriotyzmu w szkołach czy też przybliżenie i ocena tematów związanych z polskością.

Ważny punkt do analizy stanowiło również określanie przez badanych swoich i obcych grup narodowościowych, określenie swojego stosunku do poszczególnych narodów, grup etnicznych, religijnych i wyznaniowych, wskazanie cech opisujących obywateli Polski, a także cech, które w opinii ankietowanych są przypisywane Polakom.

Kolejny punkt rozważań dotyczył określenia zainteresowania swoim regionem zamieszkania, a także ocena poziomu wiedzy na jego temat.

Następny ważny punkt realizowanego projektu badawczego to określenie swojego stosunku do publicznego celebrowania świąt narodowych czy też wskazanie okoliczności odczuwania dumy narodowej.

W kwestionariuszu ankiety badani uczniowie i nauczyciele zostali również poproszeni o podzielenie się swoimi uwagami dotyczącymi oceny wydarzeń historycznych w kontekście postaw patriotycznych, określenia różnego znaczenia patriotyzmu, stopnia zainteresowania historią, a także partycypacji w obchodach świąt narodowych.

2. Prezentacja wyników badań empirycznych

2.1 Przedmioty kształtujące tożsamość narodową w szkołach

Ankietowani zostali poproszeni o wskazanie przedmiotów, które w ich opinii przyczyniają się (i w jakim stopniu) do kształtowania tożsamości narodowej. Przeprowadzona analiza wykazała, że niemal wszyscy respondenci wskazali tutaj na historię – 96,8% wskazań na duży lub bardzo duży stopień wpływu. Przeszło dziewięciu na dziesięciu ankietowanych skłoniło się również w tej kwestii ku językowi polskiemu oraz wiedzy o społeczeństwie – odpowiednio 95,5% oraz 90,1% pozytywnych wskazań. Z drugiej strony mniej niż dwóch na pięciu badanych nauczycieli stwierdziło, że taki wpływ odgrywa edukacja dla bezpieczeństwa oraz etyka – po 37,5% wskazań na duży lub bardzo duży wpływ.

Tabela 12. Które przedmioty szkolne, według Pana/Pani bardziej, a które mniej przyczyniają się do kształtowania tożsamości narodowej – rozkład częstości (w %)

	Przyczyniają się w bardzo dużym stopniu	Przyczyniają się w dużym stopniu	Przyczyniają się w średnim stopniu	Przyczyniają się w niewielkim stopniu	Nie przyczyniają się	Trudno powiedzieć
Historia	86,1	10,7	1,5	0,9	0,1	0,7
Język polski	78,4	17,1	2,9	0,5	0,2	1,0
Wiedza o społeczeństwie	68,9	21,2	6,8	1,6	0,4	1,1
Geografia	28,9	45,2	19,7	3,4	0,9	1,9
Muzyka	19,0	39,4	27,5	9,3	2,4	2,5
Przyroda	15,6	34,9	31,9	10,5	3,4	3,7
Religia	19,5	23,8	22,2	13,9	11,7	8,8
Plastyka	12,7	30,0	31,1	16,9	4,7	4,7
Edukacja dla bezpieczeństwa	14,4	23,2	28,9	15,3	8,2	10,0
Etyka	13,6	23,9	25,2	14,4	9,3	13,6

Źródło: dane własne

Warto też zwrócić uwagę na religię, która mimo relatywnie wysokiego odsetka wskazań pozytywnych uzyskała najwięcej wskazań „nie przyczynia się do kształtowania tożsamości narodowej” oraz trzeci co do wielkości odsetek wskazań „trudno powiedzieć”. Z jednej strony wynik taki wpisuje się w trend zasygnalizowany przez Justynę Krasowską, która twierdzi, że w okresie PRL, a także wcześniejszym – zaborów, Kościół był ostoją dla narodu, obecnie zaś stosunek do Kościoła wpisuje się w podziały społeczne i ta kwestia bardziej dzieli niż łączy Polaków⁴. Można też taką opinię badanych nauczycieli odczytywać jako przejaw szerszego fenomenu, jakim jest zmiana stosunku Polek i Polaków do religii w szkole. Zgodnie z badaniami CBOS z 2008 roku 65% polskiego społeczeństwa uważało, że religia powinna być nauczana w szkołach publicznych⁵. Inny komunikat CBOS ukazuje, że w 2013 roku lekcje religii nie przeszkadzały⁶ 82% społeczeństwa, podobnie było w 2015 roku, by w 2021 roku odsetek osób, którym religia nie przeszkadza, spadł do 74%⁷. O dynamicznym charakterze zmiany świadczą wyniki sondażu IBRiS dla Onetu, zgodnie z którym odsetek przeciwników religii w szkołach po raz pierwszy przewyższył odsetek zwolenników i wyniósł 51%⁸.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- Płeć – kobiety: historia, język polski, wiedza o społeczeństwie, geografia, muzyka, przyroda, religia, plastyka, edukacja o bezpieczeństwie.

⁴ J. Krasowska, *Religia jako czynnik wpływający na tożsamość narodową*, „Studia Sandomierskie: teologia, filozofia, historia” 20/2, 2013, ss. 109–123, s. 117.

⁵ CBOS, *Religia w systemie edukacji. Komunikat z badań*, BS/136/2008, s. 1.

⁶ Takiego sformułowania użyto w pytaniu kwestionariuszowym.

⁷ CBOS, *Postawy wobec obecności religii i Kościoła w przestrzeni publicznej. Komunikat z badań*, s. 1.

⁸ J. Kapiszewski, K. Forreiter, M. Rogalski, *Kościół w kryzysie*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/kosciol-jest-w-kryzysie-mamy-dane-ktore-to-potwierdzaja/pfrby6> (dostęp dnia 28.01.2024).

- ▶ Wiek – osoby w wieku 41–50 lat: wiedza o społeczeństwie, geografia, przyroda, religia, plastyka, etyka; osoby w wieku 51 i więcej lat: historia, język polski, muzyka.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – 5–10 lat: plastyka; 11–20 lat: geografia; powyżej 30 lat: język polski.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: język polski, geografia; mianowany: muzyka, plastyka; kontraktowy: historia, wiedza o społeczeństwie; dyplomowany, kontraktowy: historia.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: historia, geografia, religia; odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: język polski, muzyka; odpowiedź: „nie, wcale nie doświadczam,,: wiedza o społeczeństwie, przyroda, edukacja dla bezpieczeństwa, etyka.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada: muzyka, religia; powyżej 500 tys.: geografia.
- ▶ Województwo – kujawsko-pomorskie, wielkopolskie: historia; lubelskie: muzyka, religia, plastyka; małopolskie: etyka; zachodniopomorskie: przyroda.

Na uwagę zwraca fakt, że w przypadku wszystkich przedmiotów, gdzie stwierdzono istotne różnice ze względu na płeć (czyli wszystkich badanych z wyjątkiem etyki), to nauczycielki częściej niż nauczyciele widzą większe przyczynianie się do kształtowania tożsamości narodowej uczniów.

Przeszło jedna trzecia badanych nauczycieli (37,5%) stwierdziła, że w szkole z umiarkowaną częstotliwością przedstawiane są różne interpretacje przeszłych wydarzeń na prowadzonych lekcjach – 37,5%. Często tego typu sytuacja ma miejsce według 31,9% respondentów, natomiast 3,7% badanych spotyka się z nią zbyt często. Z drugiej strony według 8,5% ankietowanych przedstawianie na lekcjach

różnych interpretacji przeszłych wydarzeń ma miejsce rzadko, 2,1% osób uznało, że zbyt rzadko, natomiast 1% respondentów był zdania, że nigdy. Ponadto 15,3% ankietowanych nie potrafiło jednoznacznie wypowiedzieć się w tej kwestii. Użyta skala miała przy krańcach dookreślenie normatywne, ich zaznaczenie wskazywało na sygnalizację sytuacji niepożądaną przesytu lub niedosytu, który dodatkowo można zagregować z odpowiedzią „nigdy”. Łącznie z tych odpowiedzi skorzystało 6,8% nauczycieli.

Tabela 13. Jak często przedstawiane są różne interpretacje przeszłych wydarzeń na lekcjach – rozkład częstości (w %)

	Zbyt często	Często	Umiarkowanie	Rzadko	Zbyt rzadko	Nigdy	Trudno powiedzieć
Jak często przedstawiane są różne interpretacje przeszłych wydarzeń na lekcjach	3,7	31,9	37,5	8,5	2,1	1,0	15,3

Źródło: dane własne

Odpowiedzi „często” z powyższego obszaru wskazywało istotnie więcej osób z następujących grup (największy odsetek wskazań na dużą częstotliwość w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – brak korelacji.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – powyżej 30 lat.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany.

- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – powyżej 500 tys.
- ▶ Województwo – brak korelacji.

Tabela 14. Jaka jest rola edukacji historycznej w tworzeniu tożsamości narodowej w szkole – rozkład częstości (w %)

	Bardzo duża	Duża	Przeciętna	Mała	Bardzo mała	Trudno powiedzieć
Jaka jest rola edukacji historycznej w tworzeniu tożsamości narodowej w szkole	44,7	38,2	12,0	1,2	0,9	3,1

Źródło: dane własne

Określając rolę edukacji historycznej w tworzeniu tożsamości narodowej w szkole, 44,7% ankietowanych zadeklarowało, że jest ona bardzo duża, natomiast duży jej wpływ wskazało 38,2% respondentów. Odmienne stanowisko zajęło 12% badanych, według których rola ta jest przeciętna. Ponadto 1,2% ankietowanych określiło ją jako małą, natomiast 0,9% – bardzo małą. Trudności z jednoznacznym wypowiedzeniem się w tej kwestii przyznało 3,1% biorących udział w badaniu osób. Potwierdzone zatem zostało ustalenie z pytania o przedmioty kształtujące tożsamość, gdzie historia była wymieniana na pierwszym miejscu wśród przedmiotów kształtujących tożsamość narodową.

Powyższy obszar był istotnie statystycznie częściej wskazywany przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – brak korelacji.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – brak korelacji.
- ▶ Województwo – kujawsko-pomorskie.

Tabela 15. Jakie podejście metodyczne powinno przyjmować się przy kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów – rozkład częstości (w %)

Podejście metodyczne	Tak	Nie
Nauczenie samodzielnego myślenia, szczególnie wnioskowania	68,4	31,6
Okazywanie szacunku w społeczeństwie wielokulturowym	44,5	55,5
Przekazywanie postaw zaangażowania w problemy społeczności lokalnej	42,0	58,0
Przekazywanie postaw zaangażowania społecznego (tzw. branie spraw w swoje ręce)	41,3	58,7
Nauczanie zasad dyskusji na temat aktualnych problemów społecznych	38,8	61,2
Przekazanie szczegółowej wiedzy, szczególnie dat historycznych, opisów regionów, procedur prawnych	33,9	66,1
Przekazywanie postaw zaangażowania w problemy społeczeństwa globalnego	10,0	90,0
Żadne z powyższych	1,0	99,0

Źródło: dane własne

Przeszło dwie trzecie respondentów jest zdania, że przy kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów powinno się przyjmować podejście metodyczne oparte na nauczaniu samodzielnego myślenia, szczególnie wnioskowania – 68,4% twierdzących wskazań. Była to jedyna odpowiedź wskazana w sposób twierdzący przez większość ankietowanych. Ponad dwóch na pięciu badanych osób stwierdziło, że powinno się przyjmować okazywanie szacunku w społeczeństwie wielokulturowym (44,5%), przekazywanie postaw zaangażowania w problemy społeczności lokalnej (42%) oraz przekazywanie postaw zaangażowania społecznego (tzw. branie spraw w swoje ręce) – 41,3%. Relatywnie najmniejszy odsetek respondentów skłonił się z kolei ku przekazywaniu postaw zaangażowania w problemy społeczeństwa globalnego – 10% wskazań. Ponadto 1% ankietowanych był zdania, że żadnej ze wskazanych postaw nie powinno się przyjmować przy kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek twierdzących wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Okazywanie szacunku w społeczeństwie wielokulturowym; Przekazywanie postaw zaangażowania społecznego (tzw. branie spraw w swoje ręce); mężczyźni: Przekazanie szczegółowej wiedzy, szczególnie dat historycznych, opisów regionów, procedur prawnych; Żadne z powyższych.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Żadne z powyższych; osoby w wieku 41–50 lat: Przekazywanie postaw zaangażowania społecznego (tzw. branie spraw w swoje ręce).
- ▶ Staż pracy w zawodzie – brak korelacji.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – brak korelacji.

- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Przekazywanie postaw zaangażowania społecznego (tzw. branie spraw w swoje ręce); odpowiedź „nie wiem, nie potrafię ocenić”: Żadne z powyższych.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada: Przekazanie szczegółowej wiedzy, szczególnie dat historycznych, opisów regionów, procedur prawnych; powyżej 500 tys.: Żadne z powyższych.
- ▶ Województwo – lubuskie: Żadne z powyższych; podlaskie: Przekazanie szczegółowej wiedzy, szczególnie dat historycznych, opisów regionów, procedur prawnych; zachodniopomorskie: Przekazywanie postaw zaangażowania społecznego (tzw. branie spraw w swoje ręce).

Tabela 16. Jakie Pana/Pani zdaniem, powinny być efekty edukacji szkolnej w zakresie tematyki obywatelskiej – rozkład częstości (w %)

	Zdecydowanie istotne	Raczej istotne	Raczej nieistotne	Zdecydowanie nieistotne	Trudno powiedzieć
Świadomość wolności obywatelskich	69,0	27,1	1,6	0,4	1,9
Okazywanie szacunku symbolom narodowym	74,2	21,7	1,9	0,4	1,8
Aktywne korzystanie z praw wyborczych	71,6	23,7	1,5	0,3	2,9
Dbłość o środowisko naturalne (ekologia)	62,2	31,7	3,5	0,8	1,8
Odczuwanie więzi emocjonalnej z Polską	64,5	29,2	3,2	0,8	2,2
Świadomość zasad funkcjonowania urzędów publicznych	47,3	44,7	4,9	0,6	2,5

	Zdecydowanie istotne	Raczej istotne	Raczej nieistotne	Zdecydowanie nieistotne	Trudno powiedzieć
Świadomość obowiązków fiskalnych (płacenia podatków)	47,9	41,1	7,0	0,7	3,4
Umiejętność składania petycji, skarg, wniosków	40,4	46,3	8,2	1,2	3,8
Okazywanie szacunku przedstawicielom instytucji publicznych (pracownikom administracji państwowej i samorządowej)	34,2	50,0	8,6	2,0	5,2
Świadomość prawa do organizowania się (w tym udziału w protestach)	33,6	47,4	10,8	2,2	5,9
Okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych)	30,9	49,1	11,0	2,9	6,1

Źródło: dane własne

Odnosząc się do efektów edukacji szkolnej w zakresie tematyki obywatelskiej, niemal wszyscy respondenci zadeklarowali, że raczej lub zdecydowanie istotną rolę pełni świadomość wolności obywatelskich (96,1% wskazań), okazywanie szacunku symbolom narodowym (95,9%) oraz aktywne korzystanie z praw wyborczych (95,3%). Relatywnie rzadziej ankietowani skłaniali się w tym aspekcie ku świadomości prawa do organizowania się (w tym udziału w protestach), a także okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych) – odpowiednio 81% oraz 80% wskazań. I choć odsetek wskazań na te ostatnie

Tabela 17. W jakim stopniu zgadza się Pan/Pani z następującymi twierdzeniami – rozkład częstości (w %)

	W bardzo dużym stopniu	W dużym stopniu	W umiarkowanym stopniu	W małym stopniu	W bardzo małym stopniu	Nie potrafię ocenić
Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że dbanie o otoczenie (np. poprzez sprząatanie) jest aktem patriotyzmu	43,8	36,2	12,9	2,2	1,6	3,2
Uważam, że patriotyzm powinien przekładać się na szacunek do innych narodów	43,2	36,8	12,8	2,7	1,7	2,8
Jednym z głównych zadań szkoły powinno być kształtowanie postaw patriotycznych	39,3	40,4	15,1	2,1	1,5	1,6
Uważam, że działalność w organizacjach scoutingowych (ZS „Strzelec”, harcerstwo, grupy survivalowe) pozytywnie wpływa na patriotyzm uczniów	34,1	38,1	16,3	3,7	2,2	5,6
Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że oddanie życia za ojczyznę jest najwyższym aktem patriotyzmu	27,5	27,8	21,9	6,0	6,5	10,3
Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że płacenie podatków jest aktem patriotyzmu	19,9	30,1	23,0	9,2	7,2	10,7
Ilekoć rządzący zajmują się patriotyzmem w szkołach, wychodzi z tego nieszczęście	23,7	20,5	19,4	8,9	7,4	20,0
Mam poczucie, że pojęcie patriotyzmu jest bardzo rozmyte	11,1	29,2	32,6	10,7	5,7	10,8
Chętnie nauczałbym postaw patriotycznych, ale nie w taki sposób, jakiego się ode mnie oczekuje	11,2	22,7	27,6	12,0	8,8	17,6

Źródło: dane własne

w dalszym ciągu jest wysoki, to relatywnie najniższa liczba wskazań może wynikać z faktu, że te twierdzenia najłatwiej powiązać z przekonaniami politycznymi.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek twierdzących wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Świadomość wolności obywatelskich, Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Aktywne korzystanie z praw wyborczych, Dbłość o środowisko naturalne (ekologia), Odczuwanie więzi emocjonalnej z Polską, Świadomość zasad funkcjonowania urzędów publicznych, Świadomość obowiązków fiskalnych (płacenia podatków), Umiejętność składania petycji, skarg, wniosków, Okazywanie szacunku przedstawicielom instytucji publicznych (pracownikom administracji państwowej i samorządowej), Świadomość prawa do organizowania się (w tym udziału w protestach), Okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych).
- ▶ Wiek – osoby w wieku 31–40 lat: Umiejętność składania petycji, skarg, wniosków; osoby w wieku 41–50 lat: Okazywanie szacunku przedstawicielom instytucji publicznych (pracownikom administracji państwowej i samorządowej), Okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych); osoby w wieku 51 i więcej lat: Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Aktywne korzystanie z praw wyborczych, Dbłość o środowisko naturalne (ekologia), Aktywne korzystanie z praw wyborczych; osoby w wieku 41–50 oraz 51 i więcej lat: Świadomość zasad funkcjonowania urzędów publicznych.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – poniżej 5 lat: Umiejętność składania petycji, skarg, wniosków; 11–20 lat: Okazywanie szacunku przedstawicielom instytucji publicznych (pracownikom administracji państwowej i samorządowej), Okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych); 21–30 lat: Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Świadomość zasad funkcjonowania urzędów publicznych; powyżej 30 lat:

Aktywne korzystanie z praw wyborczych, Dbłość o środowisko naturalne (ekologia), Odczuwanie więzi emocjonalnej z Polską.

- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Aktywne korzystanie z praw wyborczych, Dbłość o środowisko naturalne (ekologia), Odczuwanie więzi emocjonalnej z Polską, Świadomość prawa do organizowania się (w tym udziału w protestach), Okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych); początkujący: Świadomość wolności obywatelskich, Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Okazywanie szacunku przedstawicielom instytucji publicznych (pracownikom administracji państwowej i samorządowej).
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”: Świadomość prawa do organizowania się (w tym udziału w protestach); odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Świadomość wolności obywatelskich, Aktywne korzystanie z praw wyborczych, Dbłość o środowisko naturalne (ekologia), Świadomość obowiązków fiskalnych (płacenia podatków), Umiejętność składania petycji, skarg, wniosków; odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Świadomość zasad funkcjonowania urzędów publicznych, Okazywanie szacunku przedstawicielom instytucji publicznych (pracownikom administracji państwowej i samorządowej), Okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych); odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Odczuwanie więzi emocjonalnej z Polską.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada: Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Odczuwanie więzi emocjonalnej z Polską, Okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych); od 100 do 250 tys.: Świadomość prawa do organizowania się (w tym udziału w protestach).

- ▶ Województwo – kujawsko-pomorskie: Okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych); mazowieckie: Odczuwanie więzi emocjonalnej z Polską; opolskie: Odczuwanie więzi emocjonalnej z Polską; śląskie: Świadomość prawa do organizowania się (w tym udziału w protestach).

Przyglądając się odpowiedziom badanych osób na pytania dotyczące różnych obszarów patriotyzmu widzimy, że czterech na pięciu z nich było zdania, że powinno się uczyć uczniów o tym, że dbanie o otoczenie jest aktem patriotyzmu, a także że patriotyzm powinien przekładać się na szacunek do innych narodów – po 80% wskazań. Z drugiej strony zaledwie co trzeci ankietowany przyznał, że chętnie nauczałby innych postaw patriotycznych, ale nie w taki sposób, jakiego się od nich oczekuje – 33,9%.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że dbanie o otoczenie (np. poprzez sprzątanie) jest aktem patriotyzmu, Uważam, że patriotyzm powinien przekładać się na szacunek do innych narodów, Jednym z głównych zadań szkoły powinno być kształtowanie postaw patriotycznych; mężczyźni: Ilekroć rządzący zajmują się patriotyzmem w szkołach, wychodzi z tego nieszczęście.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat: Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że dbanie o otoczenie (np. poprzez sprzątanie) jest aktem patriotyzmu, Jednym z głównych zadań szkoły powinno być kształtowanie postaw patriotycznych, Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że oddanie życia za ojczyznę jest najwyższym aktem patriotyzmu, Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że płacenie podatków jest aktem patriotyzmu.

- ▶ Staż pracy w zawodzie – powyżej 30 lat: Jednym z głównych zadań szkoły powinno być kształtowanie postaw patriotycznych, Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że oddanie życia za ojczyznę jest najwyższym aktem patriotyzmu,
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że dbanie o otoczenie (np. poprzez sprząatanie) jest aktem patriotyzmu, Jednym z głównych zadań szkoły powinno być kształtowanie postaw patriotycznych, Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że płacenie podatków jest aktem patriotyzmu; początkujący: Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że płacenie podatków jest aktem patriotyzmu.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”: Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że dbanie o otoczenie (np. poprzez sprząatanie) jest aktem patriotyzmu, Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że płacenie podatków jest aktem patriotyzmu, Ilekroć rządzący zajmują się patriotyzmem w szkołach, wychodzi z tego nieszczęście, Chętnie nauczyłbym postaw patriotycznych, ale nie w taki sposób jak się tego ode mnie oczekuje; odpowiedź „tak, w umiarkowanym stopniu”: Mam poczucie, że pojęcie patriotyzmu jest bardzo rozmyte; odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że oddanie życia za ojczyznę jest najwyższym aktem patriotyzmu; odpowiedzi „tak, w lekkim stopniu”, „nie, raczej nie doświadczam”: Jednym z głównych zadań szkoły powinno być kształtowanie postaw patriotycznych; odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Uważam, że patriotyzm powinien przekładać się na szacunek do innych narodów, Uważam, że działalność w organizacjach scoutingowych (ZS „Strzelec”, harcerstwo, grupy survivalowe) pozytywnie wpływa na patriotyzm uczniów.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada: Jednym z głównych zadań szkoły powinno być kształtowanie postaw patriotycznych; od 50 do 100

tys.: Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że płacenie podatków jest aktem patriotyzmu; od 100 do 250 tys.: Chętnie nauczyłbym postaw patriotycznych, ale nie w taki sposób jak się tego ode mnie oczekuje; od 250 do 500 tys.: Uważam, że patriotyzm powinien przekładać się na szacunek do innych narodów, Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że oddanie życia za ojczyznę jest najwyższym aktem patriotyzmu, Mam poczucie, że pojęcie patriotyzmu jest bardzo rozmyte.

- ▶ Województwo – podkarpackie: Mam poczucie, że pojęcie patriotyzmu jest bardzo rozmyte; świętokrzyskie: Uważam, że powinno się uczyć uczniów o tym, że dbanie o otoczenie (np. poprzez sprzątanie) jest aktem patriotyzmu, Jednym z głównych zadań szkoły powinno być kształtowanie postaw patriotycznych.

Oceniane twierdzenia można podzielić na te odnoszące się do pragmatycznych przejawów patriotyzmu, związanych z konkretnymi czynnościami, takimi jak dbanie o otoczenie, działalność w organizacjach scoutingowych, płacenie podatków. Drugą grupą są te odnoszące się do ogólnych twierdzeń na temat postaw patriotycznych związanych z szacunkiem do innych narodów, kształtowaniem postaw patriotycznych jako głównym zadaniu szkoły czy oddaniem życia za ojczyznę. Katalog opinii zamykają twierdzenia osobistego stosunku nauczycieli do tematu kształtowania patriotyzmu w szkołach. Uzyskane odpowiedzi układają się w schemat, w którym największa aprobata odnosi się do czterech ocenianych aspektów (od 72,2 do 80% wskazań na odpowiedzi mówiące o przynajmniej dużym stopniu wpływu), z których dwa odnoszą się do kwestii pragmatycznych dbania o otoczenie i uczestnictwa w organizacjach scoutingowych, a dwa mają wymiar ogólny, szacunku dla innych narodów i kształtowania postaw patriotycznych jako głównym zadaniu szkoły. Najmniejsza aprobata i jednocześnie najwyższy odsetek wskazań na odpowiedź korekcyjną pojawiają się przy odpowiedziach odnoszących się do osobistego stosunku badanych do tematyki patriotyzmu w szkołach. Może to świadczyć o obserwowanym, przynajmniej przez część badanych, rozmyciu pojęcia patriotyzmu, chęci innego podejścia w nauczaniu do tych kwestii oraz mniejszej niż przy innych twierdzeniach, zwłaszcza wśród mężczyzn, wiary w rozwiązania odgórne.

Tabela 18. W jakim stopniu aktualni Pana/Pani uczniowie przejawiają poniższe postawy – rozkład częstości (w %)

	Bardzo dużym stopniu	Dużym stopniu	Średnim stopniu	Małym stopniu	Bardzo małym stopniu	W ogóle nie przejawiają	Trudno powiedzieć
Pozytywny stosunek do polskiej tradycji	27,0	35,4	23,0	7,3	2,5	0,9	3,8
Okazywanie szacunku symbolom narodowym	28,2	33,8	21,7	7,6	3,2	1,6	3,9
Dobrowolny udział w obchodzeniu świąt narodowych i państwowych	20,3	29,2	25,0	12,0	5,5	2,8	5,1
Pamięć o bohaterach narodowych	14,6	26,9	31,8	13,5	6,1	1,6	5,6
Szacunek do historii Polski	13,2	27,1	33,0	13,4	5,2	1,3	6,8
Umiłowanie ojczyzny	10,6	27,3	37,5	11,5	3,5	1,7	7,8
Zainteresowanie sytuacją międzynarodową Polski	5,8	14,1	25,9	22,9	13,1	7,4	10,7
Okazywanie szacunku do władz państwowych	5,8	13,8	26,5	19,9	11,7	8,5	13,7
Gotowość do obrony kraju	6,1	13,4	27,4	17,6	7,5	5,5	22,6
Zainteresowanie aktualną polityką krajową	4,8	10,6	26,9	24,4	14,8	8,3	10,3

Źródło: dane własne

Biorąc pod uwagę postawy, które są przejawiane przez uczniów, a obserwowane przez badanych nauczycieli, najczęściej wskazywano na pozytywny stosunek do polskiej tradycji oraz okazywanie szacunku symbolom narodowym – odpowiednio 62,4% oraz 62% wskazań na duży oraz bardzo duży stopień. W przypadku połowy uczniów przejawiany jest w dużym lub bardzo dużym stopniu dobrowolny udział w obchodzeniu świąt narodowych i państwowych – 49,5%. Relatywnie najniższy wskaźnik przejawiania postaw został z kolei odnotowany w przypadku zainteresowania aktualną polityką krajową – 15,4%.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Pozytywny stosunek do polskiej tradycji, Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Dobrowolny udział w obchodzeniu świąt narodowych i państwowych, Szacunek do historii Polski; mężczyźni: Umiłowanie ojczyzny, Gotowość do obrony kraju.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Umiłowanie ojczyzny, Zainteresowanie pozycją sytuacją międzynarodową Polski, Gotowość do obrony kraju, Zainteresowanie aktualną polityką krajową; osoby w wieku 51 i więcej lat: Okazywanie szacunku symbolom narodowym.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – 5-10 lat: Zainteresowanie aktualną polityką krajową.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – stażysta: Umiłowanie ojczyzny, Zainteresowanie pozycją sytuacją międzynarodową Polski, Gotowość do obrony kraju, Zainteresowanie aktualną polityką krajową.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Zainteresowanie aktualną polityką krajową, Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Dobrowolny udział w obchodzeniu świąt narodowych

i państwowych, Pamięć o bohaterach narodowych, Szacunek do historii Polski, Umiłowanie ojczyzny, Zainteresowanie pozycją sytuacją międzynarodową Polski, Okazywanie szacunku do władz państwowych, Okazywanie szacunku do władz państwowych, Okazywanie szacunku do władz państwowych.

- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada: Pozytywny stosunek do polskiej tradycji, Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Dobrowolny udział w obchodzeniu świąt narodowych i państwowych, Pamięć o bohaterach narodowych, Szacunek do historii Polski, Umiłowanie ojczyzny, Zainteresowanie pozycją sytuacją międzynarodową Polski, Okazywanie szacunku do władz państwowych, Gotowość do obrony kraju, Zainteresowanie aktualną polityką krajową.
- ▶ Województwo – mazowieckie: Pamięć o bohaterach narodowych; opolskie: Pozytywny stosunek do polskiej tradycji, Okazywanie szacunku symbolom narodowym, Dobrowolny udział w obchodzeniu świąt narodowych i państwowych, Szacunek do historii Polski, Umiłowanie ojczyzny; pomorskie: Okazywanie szacunku do władz państwowych, Gotowość do obrony kraju.

Tabela 19. Przejawianie poszczególnych postaw przez uczniów a umiłowanie przez nich ojczyzny

	Umiłowanie ojczyzny	
	r-Pearsona	p
Szacunek do historii Polski	0,733	0,000
Gotowość do obrony kraju	0,697	0,000
Pamięć o bohaterach narodowych	0,696	0,000
Okazywanie szacunku symbolom narodowym	0,655	0,000
Pozytywny stosunek do polskiej tradycji	0,619	0,000
Okazywanie szacunku do władz państwowych	0,613	0,000

	Umiłowanie ojczyzny	
	r-Pearsona	p
Dobrowolny udział w obchodzeniu świąt narodowych i państwowych	0,607	0,000
Zainteresowanie sytuacją międzynarodową Polski	0,460	0,000
Zainteresowanie aktualną polityką krajową	0,428	0,000

Źródło: dane własne

Pojęcie „umiłowanie ojczyzny” jest jedną z klasycznych, słownikowych definicji patriotyzmu⁹, jednocześnie jest dość enigmatyczne, bo nie daje jednoznacznej odpowiedzi, w czym przejawia się umiłowanie ojczyzny. Dlatego na etapie tworzenia pytania uznano, że będzie ono użyte jako zmienna wyjaśniająca, które z pozostałych postaw najsilniej łączą się z umiłowaniem ojczyzny przez uczniów. Przeprowadzenie korelacji r-Pearsona pozwoliło wykazać występowanie istotnych statystycznie zależności pomiędzy przejawianiem poszczególnych postaw przez uczniów a umiłowaniem przez nich ojczyzny. Wszystkie korelacje miały kierunek dodatni. Najsilniejsza zależność dotyczyła szacunku do historii Polski, natomiast najslabsza – zainteresowania aktualną polityką krajową. Widać wyraźne różnice między postawami odnoszącymi się do szacunku do symboli, władz, historii, kultywowania tradycji patriotycznych czy też gotowości do obrony kraju a zainteresowaniem bieżącymi międzynarodowymi i politycznymi sprawami Polski. Pierwsza grupa osiąga wyniki wysokie lub, jak w przypadku szacunku do historii Polski – bardzo wysokie¹⁰. Druga grupa postaw osiąga wyniki charakteryzujące się przeciętną siłą zależności. Można zatem mówić, że patriotyzm definiowany jako umiłowanie

⁹ Hasło: *Patriotyzm*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/patriotyzm;3955049.html>, (dostęp: 02.02.2024).

¹⁰ Interpretacja wskaźnika zaproponowana przez Andrzeja Stanisza w: A. Stanisza, *Przystępny kurs statystyki* T. 1, Kraków 1998, s. 293; Taką samą klasyfikację przyjął Joy Paul Guilford w: J. Guilford, *Fundamental Statistics in Psychology and Education*, New York 1965, s. 16. Co ciekawe, ten sam autor wcześniej zaproponował inną interpretację: J. Guilford, *Fundamental Statistics in Psychology and Education*, New York-London 1942, s. 219–230; zob. też. R. Szwed, *Metody statystyczne w naukach społecznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 320–324.

ojczyzny przejawia się przede wszystkim w szacunku do historii Polski, bohaterów narodowych oraz w gotowości do obrony kraju. Zdaniem nauczycieli postawy te nie są najczęściej obserwowane u uczniów przez nauczycieli, a w przypadku gotowości od obrony kraju są obserwowane niemal najrzadziej, bo wyprzedza je tylko niższe zainteresowanie aktualną polityką krajową. Powyższe wyniki korelacji można również traktować jako sygnał względnej (bowiem korelacja r-Pearsona na poziomie powyżej 0,4 nie może być zignorowana) emancypacji kwestii tożsamości narodowej od zainteresowania polityką krajową i międzynarodową pozycją Polski przez uczniów.

Co ciekawe, w większości sytuacji, niezależnie od badanego obszaru, jeśli jest istotność ze względu na płeć, to zazwyczaj dotyczy ona kobiet. Sytuacje, gdy mężczyźni deklarują obserwowanie zjawiska istotnie częściej są rzadkie. Tym bardziej warto odnotować fakt istotnej różnicy ukazującej, że to nauczyciele częściej od nauczycielek obserwują gotowość do obrony ojczyzny oraz postawę umiłowania ojczyzny. Może to wynikać z faktu, że mężczyznom łatwiej podjąć temat obrony kraju i w związku z tym usłyszeć tego typu deklaracje, a temat obrony kraju najsilniej. W kategoriach ciekawostki można traktować też fakt dużej zbieżności obserwacji badanych, z których w 19,5% obserwuje się u uczniów dużą bądź bardzo dużą gotowość do obrony kraju, z sondażem IBERIS dla Rzeczypospolitej, według którego 15,7% badanych deklaruje, że w przypadku wojny wstąpiłoby na ochotnika do armii¹¹.

Tabela 20. Które czynniki Pana/Pani zdaniem najsilniej kształtują postawy patriotyczne uczniów – rozkład częstości (w %)

	Bardzo dużym stopniu	Dużym stopniu	Średnim stopniu	Małym stopniu	Bardzo małym stopniu	W ogóle nie przejawiają	Trudno powiedzieć
Rodzina	54,6	29,4	8,2	2,7	0,6	0,4	4,1
Nauczyciele	33,6	38,2	19,8	3,5	1,3	0,6	2,9

¹¹ M. Kozubał, *Sondaż: Co zrobiliby Polacy, gdyby Rosja zaatakowała?*, <https://www.rp.pl/wojsko/art39596581-sondaz-co-zrobiliby-polacy-gdyby-rosja-zaatakowala>, (dostęp: 15.01.2024).

	Bardzo dużym stopniu	Dużym stopniu	Średnim stopniu	Małym stopniu	Bardzo małym stopniu	W ogóle nie przejawiają	Trudno powiedzieć
Społeczność lokalna	20,4	42,1	25,1	6,4	1,4	0,5	4,0
Grupa rówieśnicza (znajomi spoza klasy)	28,4	33,0	18,4	8,7	3,3	2,0	6,1
Klimat opinii panujący w klasach szkolnych	15,9	42,1	26,0	7,2	1,6	0,8	6,5
Poszczególni uczniowie	10,8	33,0	31,0	13,0	3,3	1,3	7,7

Źródło: dane własne

Zdaniem biorących udział w badaniu nauczycieli czynnikiem, który w największym stopniu kształtuje postawy patriotyczne uczniów, jest rodzina – 84% wskazań na duży oraz bardzo duży wpływ. Niemal trzy czwarte ankietowanych wskazało w tej kwestii na nauczycieli – 71,8%. Z kolei mniej niż połowę wskazań oznaczających duży lub bardzo duży wpływ uzyskali poszczególni uczniowie – 43,8%.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Rodzina, Nauczyciele, Społeczność lokalna, Grupa rówieśnicza (znajomi spoza klasy), Poszczególni uczniowie.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Poszczególni uczniowie; osoby w wieku 31–40 lat: Grupa rówieśnicza (znajomi spoza klasy), Klimat opinii panujący w klasach szkolnych; osoby w wieku 51 i więcej lat: Nauczyciele.

- ▶ Staż pracy w zawodzie – 5–10 lat: Grupa rówieśnicza (znajomi spoza klasy), Poszczególni uczniowie; powyżej 30 lat: Nauczyciele.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Nauczyciele; początkujący: Klimat opinii panujący w klasach szkolnych, Poszczególni uczniowie.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Rodzina, Klimat opinii panujący w klasach szkolnych, Poszczególni uczniowie; odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: Grupa rówieśnicza (znajomi spoza klasy); odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Nauczyciele, Społeczność lokalna.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – od 50 do 100 tys.: Rodzina; od 250 do 500 tys.: Nauczyciele, Społeczność lokalna.
- ▶ Województwo – opolskie: Społeczność lokalna; podkarpackie: Nauczyciele; świętokrzyskie: Rodzina, warmińsko-mazurskie: Klimat opinii panujący w klasach szkolnych.

Tabela 21. Czynniki najsilniej kształtujące postawy patriotyczne uczniów a przejawianie umiłowania ojczyzny

	Umiłowanie ojczyzny	
	r-Pearsona	p
Nauczyciele	0,408	0,000
Społeczność lokalna	0,326	0,000
Poszczególni uczniowie	0,267	0,000
Klimat opinii panujący w klasach szkolnych	0,248	0,000
Rodzina	0,212	0,000
Grupa rówieśnicza (znajomi spoza klasy)	0,151	0,000

Źródło: dane własne

Przeprowadzenie analizy korelacji r-Pearsona pozwoliło wykazać występowanie istotnych statystycznie zależności pomiędzy czynnikami najsilniej kształtującymi postawy patriotyczne uczniów a obserwowanym przez nauczycieli przejawianiem umiłowania ojczyzny. Wszystkie korelacje miały kierunek dodatni. Najsilniejsza zależność dotyczyła wpływu nauczycieli, natomiast najsłabsza – pozaszkolnej grupy rówieśniczej. Wyniki testu korelacji pokazują, że choć nauczyciele wskazują, iż to rodzina najsilniej oddziałuje na postawy patriotyczne uczniów, to najwyższa zależność występuje między postrzeganiem umiłowania ojczyzny u uczniów a oceną roli nauczycieli w tym procesie. Najniższe współczynniki korelacji, które można określić jako słabe, są natomiast przy ocenie wpływu grupy rówieśniczej i rodziny. Oznacza to, że postrzeganie postaw umiłowania ojczyzny wśród uczniów jest relatywnie najmniej zbieżne z oceną tych czynników, które deklaratywnie uplasowały się na pierwszym (rodzina) i trzecim (grupa rówieśnicza) miejscu pod kątem czynników najsilniej kształtujących postawy patriotyczne uczniów.

Zastanawiający jest fakt relatywnie rzadkiego (trzecie miejsce) wymieniania grupy rówieśniczej jako kształtującej postawy oraz najniższy stopień korelacji z obserwowanymi przez nauczycieli postawami umiłowania ojczyzny. Wiele badań wskazuje bowiem na istotny, a czasem nawet dominujący wpływ grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji¹². O ile jeszcze trzecie miejsce we wskazaniach wprost może być wynikiem silnej konkurencji ze strony bardzo ważnych grup, jakimi są rodzina i nauczyciele, o tyle niski współczynnik korelacji z obserwowaniem postaw umiłowania ojczyzny u uczniów może być związany z pominięciem negatywnego wpływu grupy rówieśniczej na proces postrzegania przez respondentów kształtowania tej postawy. Niska bezpośrednia ocena wpływu grup rówieśniczych i jednocześnie niski współczynnik korelacji między postrzeganiem umiłowania ojczyzny a wpływem grup rówieśniczych może także odzwierciedlać zjawisko dystansu międzypokoleniowego, gdzie istotny wpływ na relacje ze starszym pokoleniem ma grupa rówieśnicza i jej rozwinięcie, w porównaniu do starszego

¹² B. Borowska, *Kształtowanie charakteru nastolatków w grupie rówieśniczej*, w: J. Daszkowska, A. Łuczyński, *Dziecko w przestrzeni życia społecznego*, Stalowa Wola 2003, s. 183.

pokolenia, zdolności poznawcze¹³. Tu nauczyciele reprezentują starsze pokolenie w procesie kształtowania tożsamości, a niska ocena wpływu grup rówieśniczych na ten proces pokazuje jednorundowość przekazu i brak wspólnej płaszczyzny na linii nauczyciel – grupa rówieśnicza – kształtowany uczeń / grupa uczniów.

2.2 Tematyka tożsamościowa w szkołach

Przeszło dziewięciu na dziesięciu ankietowanych jest zdania, że szkoła powinna w dużym lub bardzo dużym stopniu wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów, a także wprowadzać uczniów w świat wartości społecznych – odpowiednio 93,1% oraz 90,3% wskazań. Relatywnie najniższy odsetek wskazań określających duży lub bardzo duży stopień został z kolei odnotowany w przypadku kształtowania tożsamości oraz wzmacniania poczucia tożsamości europejskiej – odpowiednio 83,5% oraz 79,4% wskazań.

¹³ M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 2000, s. 95.

Tabela 22. W jakim stopniu Pana/Pani zdaniem szkoła powinna... – rozkład częstości (w %)

	Bardzo dużym stopniu	Dużym stopniu	Średnim stopniu	Małym stopniu	Bardzo małym stopniu	W ogóle	Trudno powiedzieć
Wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów	59,2	33,9	4,5	0,5	0,2	0,2	1,5
Wprowadzać uczniów w świat wartości społecznych	45,5	44,8	7,1	0,3	0,4	0,2	1,7
Wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej / przynależności regionalnej / poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (język, tradycje, obrzędy)	47,5	41,4	7,2	1,4	0,4	0,2	1,9
Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej	46,5	41,4	8,1	1,0	0,6	0,4	1,9
Kształtować tożsamość	35,8	47,7	12,3	0,6	0,5	0,8	2,2
Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej)	32,8	46,6	14,4	2,1	0,7	1,1	2,3

Źródło: dane własne

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów, Wprowadzać uczniów w świat wartości społecznych, Wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej / przynależności regionalnej / poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (język, tradycje, obrzędy), Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej, Kształtować tożsamość, Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej).
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat: Wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów, Wprowadzać uczniów w świat wartości społecznych, Wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej / przynależności regionalnej / poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (język, tradycje, obrzędy), Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej, Kształtować tożsamość, Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej).
- ▶ Staż pracy w zawodzie – powyżej 30 lat: Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej, Kształtować tożsamość, Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej).
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej, Kształtować tożsamość, Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej); początkujący: Wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów, Wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej / przynależności regionalnej / poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (język, tradycje, obrzędy).
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”: Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej); odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Wprowadzać

uczniów w świat wartości społecznych; odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: Wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej / przynależności regionalnej / poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (język, tradycje, obrzędy), Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej; odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów.

- ▶ Wielkość miejscowości zamieszkania – wieś/osada: Wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów, Wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej / przynależności regionalnej / poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (język, tradycje, obrzędy), Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej, Kształtować tożsamość; powyżej 500 tys.: Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej).
- ▶ Województwo – podkarpackie: Wprowadzać uczniów w świat wartości społecznych, Wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej / przynależności regionalnej / poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (język, tradycje, obrzędy), Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej, Kształtować tożsamość; zachodniopomorskie: Wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów.

Tabela 23. Powinności szkoły wobec uczniów a kształtowanie przez nią tożsamości

	Kształtować tożsamość	
	r-Pearsona	p
Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej	0,761	0,000
Wprowadzać uczniów w świat wartości społecznych	0,743	0,000
Wzmacniać poczucie własnej wartości wśród uczniów	0,720	0,000
Wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej / przynależności regionalnej / poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (język, tradycje, obrzędy)	0,718	0,000
Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej)	0,588	0,000

Źródło: dane własne

Zmienna „kształtować tożsamości” w bloku pytań o powinności szkoły została zaprojektowana jako niezależna dla całego bloku pytań. Przeprowadzenie analizy korelacji r-Pearsona pozwoliło wykazać występowanie istotnych statystycznie zależności pomiędzy powinnościami szkoły wobec uczniów a kształtowaniem przez nią tożsamości. Wszystkie korelacje miały kierunek dodatni. Obliczone zależności wskazują na bardzo wysoki, a przypadku „Wzmacniać poczucie tożsamości narodowej” tautologiczny – charakter zależności między kształtowaniem tożsamości a wzmacnianiem jej poszczególnych aspektów. Tylko w przypadku zestawienia z „Wzmacniać poczucie tożsamości europejskiej”, mimo zbliżonych rozkładów częstości między badanymi zmiennymi, zależność ma charakter wysoki, ale relatywnie najniższy względem innych badanych zmiennych. Oznacza to, że badani widzą rolę szkoły głównie we wzmacnianiu poczucia tożsamości narodowej, wartości społecznych, indywidualnych oraz kulturowych na poziomie lokalnym, a dopiero w dalszej kolejności wartości europejskich. Wynik korelacji r-Pearsona wzmacniają deklaracje respondentów widoczne w rozkładach częstości.

Tabela 24. Wiele szkół posiada swoich patronów. Jeśli Twoja szkoła posiada patrona, to jakie formy upowszechniania znajomości patrona szkoły są realizowane w szkole – rozkład częstości (w %)

	Ogółem		Szkoły posiadające patrona	
	Tak	Nie	Tak	Nie
Konkursy wiedzy o patronie	65,4	34,6	78,7	21,3
Konkursy plastyczne	58,5	41,5	70,4	29,6
Wycieczki do miejsc związanych z życiem patrona	39,2	60,8	47,2	52,8
Artykuły w gazetce szkolnej	30,1	69,9	36,2	63,8
Konkursy recytatorskie	28,9	71,1	34,8	65,2
Wizyty w muzeach, galeriach	21,7	78,3	26,1	73,9
Nie są realizowane żadne formy upowszechniania działalności patrona szkoły	4,7	95,3	5,7	94,3
Nie dotyczy, szkoła nie ma patrona	16,9	83,1	Nie dotyczy	

Źródło: dane własne

Przyglądając się realizowanym formom upowszechnienia znajomości patrona szkoły, które są realizowane w szkole, niemal dwie trzecie badanych nauczycieli wskazało na konkursy wiedzy o patronie – 65,4%. W przypadku ponad połowy szkół mają miejsce również różnego rodzaju konkursy plastyczne – 58,5%. Relatywnie rzadziej realizowane są wycieczki do miejsc związanych z życiem patrona (39,2%), artykuły w gazetce szkolnej (30,1%), konkursy recytatorskie (28,9%) oraz wizyty w muzeach, galeriach (21,7%). Ponadto 16,9% badanych szkół nie posiada patrona, natomiast 4,7% respondentów wskazało, że w ich szkole nie są realizowane żadne formy upowszechnienia działalności patrona szkoły.

Powyższe odpowiedzi potwierdzają intuicję związaną z możliwościami realizacji różnych aktywności upamiętnienia patrona w szkole. Na aktywności te można spojrzeć przez pryzmat ograniczeń spowodowanych przez czynniki obiektywne.

W pierwszej kolejności oczywistym jest warunek posiadania patrona, dlatego rezultaty odpowiedzi przeliczano względem szkół, które go mają. Kolejnym znacznie mniejszym ograniczeniem związanym z aktywnościami szkolnymi jest posiadanie patrona związanego z Polską, choć nawet patroni niepowiązani a nią wprost mogą zostać ukazani w kontekście tożsamości narodowej. Inne kwestie, które po części odzwierciedlają rozkład odpowiedzi na pytania o aktywności, to ograniczenia związane z bliskością muzeów, galerii czy też miejsc powiązanych z patronem szkoły. Nawet kwestie upowszechniania wiedzy poprzez artykuły w gazetce szkolnej są warunkowane istnieniem takiej gazetki. Wolne od większości uwarunkowań zewnętrznych są aktywności związane z wiedzą o patronie, konkursy plastyczne i recytatorskie. W tym kontekście nieco dziwi, że te ostatnie znalazły się niżej niż obarczone większymi ograniczeniami aktywności związane z artykułami w gazetce czy wizytami w miejscach związanych z życiem patrona.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek twierdzących wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Konkursy plastyczne, Wycieczki do miejsc związanych z życiem patrona, Konkursy recytatorskie.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat: Konkursy wiedzy o patronie, Wycieczki do miejsc związanych z życiem patrona.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – powyżej 30 lat: Konkursy wiedzy o patronie, Konkursy plastyczne, Wycieczki do miejsc związanych z życiem patrona.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Konkursy wiedzy o patronie, Wycieczki do miejsc związanych z życiem patrona.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „nie wiem, nie potrafię ocenić”: Nie dotyczy, szkoła nie ma patrona.

- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – od 100 do 250 tys.: Nie dotyczy, szkoła nie ma patrona; od 250 do 500 tys.: Konkursy plastyczne, Konkursy recytatorskie.
- ▶ Województwo – dolnośląskie: Artykuły w gazetce szkolnej; kujawsko-pomorskie: Konkursy plastyczne; lubuskie: Nie dotyczy, szkoła nie ma patrona, Nie są realizowane żadne formy upowszechniania działalności patrona szkoły; mazowieckie: Konkursy wiedzy o patronie, Wycieczki do miejsc związanych z życiem patrona, Wizyty w muzeach, galeriach; podlaskie: Konkursy recytatorskie.

Tabela 25. Które z poniższych wartości należy przede wszystkim promować wśród uczniów – rozkład częstości (w %)

	Tak	Nie
Współpraca	62,7	37,3
Tolerancja	56,8	43,2
Patriotyzm	51,9	48,1
Szacunek dla tradycji	46,1	53,9
Solidarność	27,0	73,0
Obywatelskość	13,5	86,5
Altruizm	12,5	87,5
Ofiarność	6,5	93,5
Indywidualizm	5,5	94,5
Interes narodowy	4,5	95,5
Inne	1,8	98,2

Źródło: dane własne

Podstawa programowa¹⁴ kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej zawiera katalog wartości, jaki uczniowie powinni zinternalizować w procesie edukacji. Dysponując maksymalnie trzema możliwymi wskazaniem, nauczyciele wytypowali te, które ich zdaniem przede wszystkim należy promować wśród uczniów. Największy odsetek twierdzących wskazań uzyskała współpraca – 62,7%. Przeszło połowa ankietowanych skłoniła się również ku tolerancji oraz patriotyzmowi – odpowiednio 56,8% oraz 51,9% wskazań. Można mówić o pewnej triadzie wartości, gdzie prym wiodą współpraca i tolerancja, a kwestie patriotyzmu i szerzej szacunku do tradycji są dla nich wsparciem.

Z kolei mniej niż co dziesiąty respondent stwierdził, że takimi wartościami są ofiarność (6,5%), indywidualizm (5,5%), interes narodowy (4,5%) oraz inne wartości (1,8%).

Warto zwrócić uwagę na wysoki odsetek wskazań na odpowiedzi: patriotyzm i szacunek do tradycji, a zarazem niski odsetek wskazań na obywatelskość i interes narodowy, co może świadczyć o aprobachie dla podejścia ideowego, ale niezwiązanego z realizacją wartości interesu narodowego czy obywatelskością, które mogą kojarzyć się z upolitycznieniem.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek twierdzących wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- Płeć – kobiety: Współpraca, Tolerancja, Szacunek do tradycji; mężczyźni: Solidarność, Obywatelskość, Ofiarność, Interes narodowy.

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, s.11, <https://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/356> (dostęp:15.01.2024).

- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Współpraca; osoby w wieku 31–40 lat: Indywidualizm; osoby w wieku 51 i więcej lat: Patriotyzm, Szacunek do tradycji.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – powyżej 30 lat: Patriotyzm.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – brak korelacji.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”: Inne; Tak, w lekkim stopniu: Szacunek do tradycji; odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Patriotyzm.
- ▶ Wielkość miejscowości zamieszkania – wieś/osada: Patriotyzm, Szacunek do tradycji; od 100 do 250 tys.: Obywatelskość; powyżej 500 tys.: Indywidualizm.
- ▶ Województwo – kujawsko-pomorskie: Tolerancja; lubelskie: Patriotyzm, Szacunek do tradycji.

Zmieniając podejście do uzyskanych korelacji między zmiennymi, można zauważyć, że na patriotyzm istotnie częściej wskazywały:

- ▶ osoby w wieku 51 i więcej lat,
- ▶ osoby ze stażem pracy powyżej 30 lat,
- ▶ mieszkańcy wsi,
- ▶ mieszkańcy województwa lubelskiego.

Wyniki uzyskanych zależności potwierdzają intuicję, że wartość patriotyzmu akcentować będą osoby starsze, z obszarów wiejskich zlokalizowanych we wschodniej części kraju.

Tabela 26. Na ile zgadza się Pan/Pani z poniższymi stwierdzeniami – rozkład częstości (w %)

	Zdecydowanie się zgadzam	Zgadzam się	Jestem obojętny	Nie zgadzam się	Zdecydowanie się nie zgadzam	Trudno powiedzieć
Kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela	34,6	47,7	4,1	6,8	1,1	5,7
Dominujące współcześnie w mediach wartości kulturowe nie sprzyjają kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów	13,7	35,8	11,8	19,1	3,4	16,3
Jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz	6,7	36,4	13,9	21,9	4,5	16,6
Ogólny klimat opinii w grupach rówieśniczych wzmacnia tożsamość narodową uczniów	7,2	35,3	16,6	15,3	2,7	22,9
Bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów	6,2	34,6	11,3	29,9	4,4	13,5

	Zdecydowanie się zgadzam	Zgadzam się	Jestem obojętny	Nie zgadzam się	Zdecydowanie się nie zgadzam	Trudno powiedzieć
Nauczyciel może kształtować tożsamość narodową uczniów tylko i wyłącznie w atrakcyjnej formie (nowe technologie wizualne, media społecznościowe itd.)	7,6	29,2	9,3	35,4	6,6	11,8
Rodzice oczekują od nauczyciela, aby nie modyfikował poczucia tożsamości narodowej ich dziecka	7,5	24,9	12,3	22,2	4,8	28,4
Współczesny uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną	6,3	25,2	8,8	38,7	7,0	14,1
Tożsamość narodowa to zbyt delikatna kwestia, aby kształtować ją w szkole	5,1	17,4	8,7	48,6	10,7	9,5
Nie czuję się na siłach, aby podejmować się kształtowania tożsamości narodowej uczniów	5,7	13,0	11,1	44,8	13,4	12,0
Kształtowanie tożsamości narodowej współcześnie skazane jest na porażkę	3,9	14,3	12,0	45,1	8,7	16,1

Źródło: dane własne

Przeszło czterech na pięciu badanych nauczycieli zadeklarowało, że kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela – 82,3% twierdzących wskazań. Niemal połowa ankietowanych zgodziła się również ze zdaniem, że dominujące współcześnie w mediach wartości kulturowe nie sprzyjają kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów – 49,5%. Z drugiej strony mniej niż jedna piąta respondentów okazała się być zdania, że nie czuje się na siłach, aby podejmować się kształtowania tożsamości narodowej uczniów oraz uważa, że kształtowanie tożsamości narodowej współcześnie skazane jest na porażkę – odpowiednio 18,7% oraz 18,2% twierdzących odpowiedzi.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek twierdzących wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela; mężczyźni: Dominujące współcześnie w mediach wartości kulturowe nie sprzyjają kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów, Jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz, Nauczyciel może kształtować tożsamość narodową uczniów tylko i wyłącznie w atrakcyjnej formie (nowe technologie wizualne, media społecznościowe itd.), Współczesny uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną, Kształtowanie tożsamości narodowej współcześnie skazane jest na porażkę.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz, Bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów, Nauczyciel może kształtować tożsamość narodową uczniów tylko i wyłącznie w atrakcyjnej formie (nowe technologie wizualne, media społecznościowe itd.), Współczesny uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną, Tożsamość narodowa to zbyt delikatna kwestia, aby kształtować ją w szkole, Nie czuję się na siłach, aby podejmować się kształtowania

tożsamości narodowej uczniów, Kształtowanie tożsamości narodowej współcześnie skazane jest na porażkę; osoby w wieku 51 i więcej lat: Kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela.

- ▶ Staż pracy w zawodzie – poniżej 5 lat: Bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów, Nauczyciel może kształtować tożsamość narodową uczniów tylko i wyłącznie w atrakcyjnej formie (nowe technologie wizualne, media społecznościowe itd.), Współczesny uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną, Nie czuję się na siłach, aby podejmować się kształtowania tożsamości narodowej uczniów, Kształtowanie tożsamości narodowej współcześnie skazane jest na porażkę; powyżej 30 lat: Tożsamość narodowa to zbyt delikatna kwestia, aby kształtować ją w szkole.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – stażysta: Jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz, Nauczyciel może kształtować tożsamość narodową uczniów tylko i wyłącznie w atrakcyjnej formie (nowe technologie wizualne, media społecznościowe itd.), Tożsamość narodowa to zbyt delikatna kwestia, aby kształtować ją w szkole, Nie czuję się na siłach, aby podejmować się kształtowania tożsamości narodowej uczniów; początkujący: Dominujące współcześnie w mediach wartości kulturowe nie sprzyjają kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów, Bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów, Współczesny uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”: Jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz, Nauczyciel może kształtować tożsamość narodową uczniów tylko i wyłącznie w atrakcyjnej formie (nowe technologie wizualne, media społecznościowe itd.), Rodzice oczekują od nauczyciela, aby nie modyfikował poczucia tożsamości narodowej ich dziecka, Współczesny

uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną, Tożsamość narodowa to zbyt delikatna kwestia, aby kształtować ją w szkole, Nie czuję się na siłach, aby podejmować się kształtowania tożsamości narodowej uczniów, Kształtowanie tożsamości narodowej współcześnie skazane jest na porażkę; odpowiedź „tak, w umiarkowanym stopniu”: Bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów; odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela, Dominujące współcześnie w mediach wartości kulturowe nie sprzyjają kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów; odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Ogólny klimat opinii w grupach rówieśniczych wzmacnia tożsamość narodową uczniów.

- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – powyżej 500 tys.: Bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów, Współczesny uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną.
- ▶ Województwo – pomorskie: Rodzice oczekują od nauczyciela, aby nie modyfikował poczucia tożsamości narodowej ich dziecka; warmińsko-mazurskie: Współczesny uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną.

Tabela 27. Zgodność z twierdzeniami a wyrażanie stanowiska, iż kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela

	Kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela	
	r-Pearsona	p
Jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz	0,305	0,000
Dominujące współcześnie w mediach wartości kulturowe nie sprzyjają kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów	0,277	0,000

	Kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela	
	r-Pearsona	p
Bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów	0,276	0,000
Rodzice oczekują od nauczyciela, aby nie modyfikował poczucia tożsamości narodowej ich dziecka	0,237	0,000
Nauczyciel może kształtować tożsamość narodową uczniów tylko i wyłącznie w atrakcyjnej formie (nowe technologie wizualne, media społecznościowe itd.)	0,198	0,000
Kształtowanie tożsamości narodowej współcześnie skazane jest na porażkę	0,195	0,000
Współczesny uczeń nie interesuje się tematyką patriotyczną	0,189	0,000
Tożsamość narodowa to zbyt delikatna kwestia, aby kształtować ją w szkole	0,154	0,000
Nie czuję się na siłach, aby podejmować się kształtowania tożsamości narodowej uczniów	0,132	0,000
Ogólny klimat opinii w grupach rówieśniczych wzmacnia tożsamość narodową uczniów	0,068	0,014

Źródło: dane własne

Przekonanie o tym, że kształtowanie postaw patriotycznych to zadanie coraz trudniejsze dla nauczyciela, jest dominujące wśród badanej kadry pedagogicznej. Prowadzenie analizy korelacji pozwala na pokazanie, które z pozostałych przekonań niezależne od stopnia internalizacji przez nauczycieli wykazują zależność liniową. Uzyskane wyniki analizy korelacji r-Pearsona wykazały występowanie istotnych statystycznie zależności pomiędzy wyrażaniem przekonania, iż kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela, a zgodności z poszczególnymi twierdzeniami. Wszystkie korelacje miały

kierunek dodatni. Najsilniejsza zależność dotyczyła zgodności z twierdzeniem, że jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz, natomiast najslabsza – przekonania, iż ogólny klimat opinii w grupach rówieśniczych wzmacnia tożsamość narodową uczniów. Można zatem powiedzieć, że im wyższe przekonanie o tym, że jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz, że dominujące współcześnie w mediach wartości kulturowe nie sprzyjają kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów, że bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów oraz że rodzice oczekują od nauczyciela, aby nie modyfikował poczucia tożsamości narodowej ich dziecka, tym wyższe przekonanie, że kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela¹⁵.

¹⁵ Współczynnik zależności ma charakter wyraźny, ale słaby.

Tabela 28. Jakie jest Pana/Pani stanowisko dotyczące stwierdzeń zawartych w poniższej tabeli – rozkład częstości (w %)

	Zdecydo- wanie się zgadzam	Zgadzam się	Nie mam zdania	Nie zgadzam się	Zdecydo- wanie nie zgadzam się
Nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę”	34,9	49,3	11,8	2,5	1,4
„Polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje	32,7	50,9	12,1	2,9	1,4
Nauczyciel nie powinien wstydzić się mówić za granicą, że jest Polakiem/Polką	40,0	43,2	12,7	2,4	1,8
Nauczyciel powinien być patriotą	32,5	45,8	15,7	4,4	1,6
Nauczyciel powinien celebrować święta państwowe i narodowe	24,4	48,9	17,4	7,6	1,8
Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski	20,0	49,0	19,3	9,6	2,1
Nauczyciel powinien uczestniczyć we wszystkich wyborach (samorządowych, parlamentarnych, prezydenckich i europejskich)	24,3	40,1	22,1	10,8	2,6
Nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych	7,4	22,2	45,7	20,4	4,2

Źródło: dane własne

Odnosząc się do różnych postaw, które powinien przyjmować nauczyciel, największy odsetek respondentów zadeklarował, że nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę” – 84,2% wskazań. Równie często ankietowani wskazywali, że „polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje, a także że nauczyciel nie powinien wstydzić się mówić za granicą, że jest Polakiem/Polką – odpowiednio 83,6% oraz 83,2% twierdzących wskazań. Na tym tle zaledwie trzech na dziesięciu ankietowanych stwierdziło, że nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych – 29,6% twierdzących odpowiedzi.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek twierdzących wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę”, „Polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje, Nauczyciel powinien być patriotą, Nauczyciel powinien celebrować święta państwowe i narodowe, Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski; mężczyźni: Nauczyciel powinien uczestniczyć we wszystkich wyborach (samorządowych, parlamentarnych, prezydenckich i europejskich), Nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych; osoby w wieku 51 i więcej lat: Nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę”, „polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje, Nauczyciel nie powinien wstydzić się mówić za granicą, że jest Polakiem/Polką, Nauczyciel powinien być patriotą, Nauczyciel powinien celebrować święta państwowe i narodowe, Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski, Nauczyciel powinien uczestniczyć we wszystkich wyborach (samorządowych, parlamentarnych, prezydenckich i europejskich).

- ▶ Staż pracy w zawodzie – powyżej 30 lat: Nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę”, „polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje, Nauczyciel nie powinien wstydzić się mówić za granicą, że jest Polakiem/Polką, Nauczyciel powinien być patriotą, Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski, Nauczyciel powinien uczestniczyć we wszystkich wyborach (samorządowych, parlamentarnych, prezydenckich i europejskich), Nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę”, „polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje, Nauczyciel powinien być patriotą, Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski, Nauczyciel powinien uczestniczyć we wszystkich wyborach (samorządowych, parlamentarnych, prezydenckich i europejskich); mianowany: Nauczyciel powinien celebrować święta państwowe i narodowe; kontraktowy: Nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Nauczyciel powinien uczestniczyć we wszystkich wyborach (samorządowych, parlamentarnych, prezydenckich i europejskich); odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: Nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę”, „polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje, Nauczyciel nie powinien wstydzić się mówić za granicą, że jest Polakiem/Polką, Nauczyciel powinien być patriotą, Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski; odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Nauczyciel powinien celebrować święta państwowe i narodowe, Nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych.
- ▶ Wielkość miejscowości zamieszkania – wieś/osada: Nauczyciel powinien być patriotą, Nauczyciel powinien celebrować święta państwowe i narodowe,

Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski; miasto do 50 tys.: Nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych; wieś/osada, od 100 do 250 tys.: Nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę”.

- ▶ Województwo – podkarpackie: Nauczyciel powinien dobrze znać swoją „małą ojczyznę”, „polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje, Nauczyciel powinien celebrować święta państwowe i narodowe, Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski; świętokrzyskie: Nauczyciel nie powinien wstydzić się mówić za granicą, że jest Polakiem/Polką.

Tabela 29. Zgodność z twierdzeniem, iż nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski a stopień zainteresowania historią

	Jak określiłby Pan(i) swoje zainteresowanie historią?	
	r-Pearsona	p
Nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski	0,261	0,000

Źródło: dane własne

Przeprowadzenie korelacji r-Pearsona pozwoliło wykazać występowanie istotnych statystycznie zależności o wyraźnym, choć słabym charakterze pomiędzy poziomem swojego zainteresowania historią a zgodności z twierdzeniem, iż nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski. Kierunek korelacji był dodatni, a więc im większe zainteresowanie historią, tym częstsze wyrażanie tego przekonania.

2.3 Kryteria polskości

Biorąc pod uwagę cechy, które pozwalają określić, że ktoś jest Polakiem/Polką, największy odsetek ankietowanych wskazał na poczucie bycia Polakiem – 84,3% wskazań na duży lub bardzo duży stopień. Trzy czwarte respondentów skłoniło się ku polskiemu obywatelstwu – 74,6%. Przeszło siedmiu na dziesięciu ankietowanych wskazało również na posługiwanie się językiem polskim – 71,5%. Relatywnie najmniejszy odsetek badanych nauczycieli był z kolei zdania, że tymi cechami są wyznanie katolickie oraz biały kolor skóry – odpowiednio 28,7% oraz 19,2% wskazań.

Tabela 30. W jakim stopniu Pani/Pana zdaniem poniższe cechy pozwalają określić, że ktoś jest Polakiem/Polką – rozkład częstości (w %)

	W bardzo dużym stopniu	W dużym stopniu	W średnim stopniu	W małym stopniu	W bardzo małym stopniu	Trudno powiedzieć
Poczucie bycia Polakiem	56,7	27,6	6,9	2,2	2,1	4,5
Polskie obywatelstwo	43,9	30,7	13,7	5,2	3,3	3,1
Posługiwanie się językiem polskim	34,5	37,0	15,0	5,4	3,6	4,6
Przestrzeganie polskich obyczajów	28,0	37,6	18,6	5,7	5,2	4,9
Znajomość historii Polski	19,0	34,8	24,9	9,7	7,0	4,7
Posiadanie obojga rodziców pochodzenia polskiego	21,6	30,0	19,0	9,9	12,5	7,0
Szczególne zasługi dla Polski (kulturalne, naukowe, sportowe itp.)	18,8	31,8	21,2	9,0	11,3	8,0
Urodzenie na terenie Polski	19,2	26,3	19,6	14,0	14,8	6,0
Zamieszkanie w Polsce przez dłuższy czas	12,4	29,4	27,7	12,8	9,7	7,9
Polskie nazwisko	13,1	22,6	22,6	15,1	19,0	7,6
Wyznanie katolickie	9,4	19,3	20,5	15,1	24,9	10,8
Biały kolor skóry	6,7	12,4	17,7	18,4	34,6	10,1

Źródło: dane własne

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Polskie obywatelstwo, Przestrzeganie polskich obyczajów, Posiadanie obojga rodziców pochodzenia polskiego, Urodzenie na terenie Polski; mężczyźni: Znajomość historii Polski, Biały kolor skóry.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Wyznanie katolickie; osoby w wieku 31–40 lat: Polskie nazwisko, Biały kolor skóry; osoby w wieku 51 i więcej lat: Poczucie bycia Polakiem, Szczególne zasługi dla Polski (kulturalne, naukowe, sportowe itp.).
- ▶ Staż pracy w zawodzie – 5–10 lat: Polskie nazwisko, Biały kolor skóry; powyżej 30 lat: Poczucie bycia Polakiem.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – kontraktowy: Przestrzeganie polskich obyczajów, Posiadanie obojga rodziców pochodzenia polskiego, Zamieszkanie w Polsce przez dłuższy czas, Polskie nazwisko, Biały kolor skóry; początkujący: Poczucie bycia Polakiem, Wyznanie katolickie.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedzi „tak, w umiarkowanym stopniu”, „tak, w lekkim stopniu”: Polskie obywatelstwo; odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Posługiwanie się językiem polskim, Polskie nazwisko, Biały kolor skóry; odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: Poczucie bycia Polakiem, Przestrzeganie polskich obyczajów, Posiadanie obojga rodziców pochodzenia polskiego, Szczególne zasługi dla Polski (kulturalne, naukowe, sportowe itp.), Zamieszkanie w Polsce przez dłuższy czas, Wyznanie katolickie; odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Znajomość historii Polski, Urodzenie na terenie Polski.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada: Posługiwanie się językiem polskim, Przestrzeganie polskich obyczajów, Znajomość historii Polski,

Posiadanie obojga rodziców pochodzenia polskiego, Urodzenie na terenie Polski, Wyznanie katolickie; miasto do 50 tys.: Biały kolor skóry.

- ▶ Województwo – lubelskie: Polskie nazwisko, Wyznanie katolickie; łódzkie: Biały kolor skóry; mazowieckie: Przestrzeganie polskich obyczajów; podkarpackie: Znajomość historii Polski.

Zagadnienie społecznych kryteriów polskości jest przedmiotem wielu badań. Do kanonicznych opracowań tego tematu można zaliczyć opracowanie Ewy Nowackiej i Sławomira Łodzińskiego *Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości*. W tej monografii autorzy wymieniają katalog społecznych kryteriów polskości, które były przedmiotem pomiarów prowadzonych w latach 1988–2018¹⁶. Wyodrębnione kategorie posłużyły za inspirację do bloku pytań w niniejszym badaniu. Porównane wyniki mogą być ciekawym punktem odniesienia dla aktualnych opinii badanych nauczycieli. Ze względu na różne techniki zbierania danych oraz różnice w sformułowaniach ocenianych zdań, a także przypisywanych im wartościom zmiennych, zestawienie należy traktować jedynie poglądowo. Można zauważyć, że kolejność kryteriów jest podobna. Największe różnice procentowe dotyczą sytuacji, gdzie brzmienie zdań mogło mieć wpływ na odpowiedź. Natomiast wśród zdań, których sformułowanie nie powinno wpływać na dwuznaczność postrzegania, widać u nauczycieli zdecydowanie mniejsze niż w grupie Polaków badanych w 2018 położenie akcentu na posługiwanie się językiem polskim, kwestię wiary katolickiej oraz przestrzeganie obyczajów, przy jednocześnie wyższym odsetku wskazań na poczucie bycia Polakiem.

¹⁶ E. Nowacka, S. Łodziński, *Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości*. Warszawa 2021, s. 64–76.

Tabela 31. W jakim stopniu Pani/Pana zdaniem poniższe cechy pozwalają określić, że ktoś jest Polakiem/Polką – rozkład częstości dla odpowiedzi najwyższych „w bardzo dużym stopniu” (2023) oraz „bardzo ważne” 2018)

	Nauczyciele 2023	Polacy 2018	
Poczucie bycia Polakiem	57	51	Poczucie, że jest się Polakiem
Posługiwanie się językiem polskim	35	54	Znajomość języka polskiego
Polskie obywatelstwo	44	55	Posiadanie obywatelstwa polskiego
Posiadanie obojga rodziców pochodzenia polskiego	22	42	Posiadanie przynajmniej jednego z rodziców narodowości polskiej
Znajomość historii Polski	19	38	Znajomość kultury i historii Polski
Przestrzeganie polskich obyczajów	28	37	Przestrzeganie polskich obyczajów
Zamieszkanie w Polsce przez dłuższy czas	12	43	Mieszkanie na stałe w Polsce
Urodzenie na terenie Polski	19	35	Urodzenie się w Polsce
Szczególne zasługi dla Polski (kulturalne, naukowe, sportowe itp.)	19	16	Szczególne zasługi dla Polski
Wyznanie katolickie	9	22	Wiara katolicka
Polskie nazwisko	13		
Biały kolor skóry	7		

Źródło: na podstawie zestawienia danych własnych i wyników pomiaru z 2018 roku w: E. Nowacka, S. Łodziński, Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości, Warszawa 2021, s. 76

Przez lata zmieniało się spojrzenie na charakter narodowy Polaków. Trzy główne perspektywy definiujące te cechy to: tradycja herderowska, skupiająca się na uwarunkowaniach społeczno-kulturowych, heglowska (opierająca się na „duchu narodu”) oraz rasowo-antropologiczna, kładąca nacisk na dziedzictwo krwi i wyjątkowość narodu¹⁷.

W różnych okresach historii postrzeganie cech narodowych Polaków było kształtowane przez sytuację polityczno-społeczną i kontekst historyczny. W literaturze znaleźć można kompleksowe prace na ten temat, np. *Charakter narodowy Polaków i innych* Edmunda Lewandowskiego¹⁸ czy prace uwzględniające kontekst historyczny, jak *Naród polski w publicystyce PRL* Stanisława Wójcika¹⁹ czy *Mity i stereotypy w dziejach Polski* pod redakcją Janusza Tazbira²⁰.

Tematyka cech narodowych jest też przedmiotem licznych badań, wyróżnić można tu te przeprowadzone przez CBOS w 2015 roku, gdzie badani spontanicznie wskazywali na istotne cechy narodowe. W pomiarze tym Polacy, autodefiniując się, wskazywali przede wszystkim na pracowitość (25%), malkontenctwo (17%) oraz serdeczność, przyjazność (12%)²¹. W ramach niniejszego badania, inspirowanego wynikami i pracami badawczymi, skoncentrowano się także na cechach wskazujących na relacje z innymi grupami społecznymi.

¹⁷ B. Stoczewska, *Charakter narodowy Polaków. Refleksje nad jego postrzeganiem w myśli społeczno-politycznej kilku ostatnich dekad*, [w:] M. Korzeniewska-Wiszniewska, A. Kastory, R. Woźnica, *Europa Środkowa i Bałkany. Konteksty historyczne i politologiczne*, Kraków 2019, s. 415.

¹⁸ E. Lewandowski, *Charakter narodowy Polaków i innych*, wyd. 2 rozszerz., Warszawa 2008.

¹⁹ S. Wójcik, *Naród polski w publicystyce PRL*, Lublin 2002.

²⁰ *Mity i stereotypy w dziejach Polski*, red. J. Tazbir, Warszawa 1991.

²¹ CBOS, *Autoportret Polaków i postrzegany dystans kulturowy wobec sąsiadów*, Komunikat z badań nr 126/2015, Warszawa 2015.

Tabela 32. Poniżej przedstawiono wybrane cechy potencjalnie charakteryzujące Polaków. Proszę wskazać, na ile Pana/Pani zdaniem są one prawdziwe – rozkład częstości (w %)

	Zdecydowanie zgadzam się	Raczej zgadzam się	Raczej nie zgadzam się	Zdecydowanie nie zgadzam się	Trudno powiedzieć
Umiłowanie wolności	43,5	42,7	4,8	1,1	7,8
Przywiązanie do życia rodzinnego	36,4	49,7	6,2	1,1	6,7
Solidarność w zagrożeniu	42,0	42,7	6,3	1,0	8,0
Zaradność/przedsiębiorczość	27,9	52,2	9,3	1,6	9,0
Pracowitość	24,6	53,5	11,5	1,9	8,5
Patriotyzm	23,9	53,6	10,5	2,6	9,4
Narzekanie i krytykowanie	37,2	35,7	10,1	7,4	9,7
Przywiązanie do religii	17,4	47,3	15,7	5,7	13,9
Tolerancja wobec mniejszości narodowych i etnicznych mieszkających w Polsce	17,9	46,1	20,7	7,1	8,3
Tolerancja wobec innych narodów	20,2	43,7	20,9	7,2	8,1
Tolerancja religijna	17,3	40,9	21,3	11,3	9,2
Nietolerancja wobec mniejszości seksualnych	17,6	30,6	21,2	14,3	16,3
Antysemityzm	11,9	23,9	26,4	20,2	17,6

Źródło: dane własne

Odnosząc się do cech potencjalnie charakteryzujących Polaków, największy odsetek ankietowanych wskazał na umiłowanie wolności – 86,2% twierdzących wskazań. Równie często respondenci skłaniali się ku przywiązaniu do życia rodzinnego (86,1%), solidarności w zagrożeniu (84,7%) oraz zaradności/przedsiębiorczości (80%). Z drugiej strony mniej niż połowa badanych nauczycieli stwierdziła, że Polaków charakteryzuje nietolerancja wobec mniejszości seksualnych oraz antysemityzm – odpowiednio 48,2% oraz 35,8% wskazań.

Na powyższą tabelę można spojrzeć od strony różnicy pomiędzy aprobatą a odrzuceniem danego twierdzenia. Tylko w przypadku antysemityzmu więcej badanych odrzuca tę cechę jako charakteryzującą Polki i Polaków. W pozostałych przypadkach podany katalog znajduje potwierdzenie. Największa, bo ponad dziesięciokrotna przewaga aprobaty nad odrzuceniem dotyczy takich cech, jak umiłowanie wolności, przywiązanie do życia rodzinnego i solidarność w zagrożeniu. Najniższa dotyczy kwestii związanych z tolerancją, gdzie przewaga aprobaty nad odrzuceniem oscyluje wokół dwukrotności, z wyjątkiem opinii o nietolerancji wobec mniejszości seksualnych, gdzie stosunek zwolenników do przeciwników tego twierdzenia wynosi 1,4 do 1.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek twierdzących wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Przywiązanie do życia rodzinnego, Patriotyzm; mężczyźni: Tolerancja wobec mniejszości narodowych i etnicznych mieszkających w Polsce, Tolerancja wobec innych narodów, Tolerancja religijna.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat: Umiłowanie wolności, Solidarność w zagrożeniu, Zaradność/ przedsiębiorczość, Patriotyzm, Narzekanie i krytykowanie.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – 21–30 lat: Narzekanie i krytykowanie.

- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Umiłowanie wolności, Zaradność/ przedsiębiorczość; początkujący: Pracowitość, Patriotyzm.
- ▶ Doświadczenie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”: antysemityzm; odpowiedź „tak, w umiarkowanym stopniu”: Nietolerancja wobec mniejszości seksualnych; odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Przywiązanie do życia rodzinnego, Solidarność w zagrożeniu, Narzekanie i krytykowanie; odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: Umiłowanie wolności, Patriotyzm, Przywiązanie do religii, Tolerancja wobec mniejszości narodowych i etnicznych mieszkających w Polsce, Tolerancja wobec innych narodów, Tolerancja religijna; odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Solidarność w zagrożeniu, Zaradność/ przedsiębiorczość, Pracowitość.
- ▶ Wielkość miejscowości zamieszkania – wieś/osada: Przywiązanie do życia rodzinnego, Pracowitość, Patriotyzm, Tolerancja religijna; od 100 do 250 tys.: Zaradność/przedsiębiorczość.
- ▶ Województwo – lubelskie: Przywiązanie do religii.

2.4 Swoje i obce grupy narodowościowe

W kolejnym pytaniu respondenci mieli za zadanie dokonać rozróżnienia wskazanych grup na swoje i obce. Przeprowadzona analiza wykazała, że niemal wszyscy ankietowani jako swoich wskazali Polaków oraz katolików – odpowiednio 98,5% oraz 90% wskazań. Na tym tle, mniej niż jedna piąta respondentów jako swoje grupy wskazali na Rosjan (17,3%), Wietnamczyków (16,2%), muzułmanów (13,1%), Hindusów (12,8%) oraz Arabów (11,4%).

Tabela 33. Często dokonuje się rozróżnienia grup na swoje i obce. Kogo może Pan/Pani zaliczyć do swojej, a kogo do obcej grupy wśród tych, z którymi Polacy mają częsty kontakt – rozkład częstości (w %)

	Swoi	Obcy
Polacy	98,5	1,5
Katolicy	90,0	10,0
Słowacy	73,4	26,6
Czesi	73,1	26,9
Polscy Tatarzy	71,5	28,5
Litwini	70,6	29,4
Ukraińcy	68,7	31,3
Łemkowie	62,9	37,1
Prawosławni	58,0	42,0
Węgrzy	53,8	46,2
Żydzi	52,6	47,4
Romowie	39,2	60,8
Niemcy	38,1	61,9
Białorusini	35,5	64,5
Karaimi	20,6	79,4
Rosjanie	17,3	82,7
Wietnamczycy	16,2	83,8
Muzułmanie	13,1	86,9
Hindusi	12,8	87,2
Arabowie	11,4	88,6

Źródło: dane własne

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na swoją grupę w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Polacy, Katolicy; mężczyźni: Polscy Tatarzy, Węgrzy, Białorusini, Karaimi, Rosjanie, Wietnamczycy, Muzułmanie, Hindusi, Arabowie.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Niemcy, Muzułmanie, Hindusi, Arabowie; osoby w wieku 51 i więcej lat: Polacy, Katolicy, Słowacy, Czesi, Polscy Tatarzy, Litwini, Ukraińcy, Łemkowie, Prawosławni, Węgrzy, Żydzi, Romowie, Białorusini.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – 5–10 lat: Żydzi; 11–20 lat: Niemcy, Białorusini, 21–30 i powyżej 30 lat: Polacy; powyżej 30 lat: Katolicy, Słowacy, Czesi, Polscy Tatarzy, Litwini, Ukraińcy, Łemkowie, Prawosławni, Węgrzy.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Polacy, Katolicy, Słowacy, Czesi, Litwini, Ukraińcy, Łemkowie, Prawosławni, Węgrzy, Romowie; stażysta: Polscy Tatarzy, Żydzi.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Polacy; odpowiedź „nie wiem, nie potrafię ocenić”: Romowie, Niemcy, Rosjanie, Wietnamczycy, Muzułmanie, Hindusi, Arabowie.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – od 100 do 250 tys.: Polacy, Polscy Tatarzy, Białorusini; od 250 do 500 tys.: Katolicy; powyżej 500 tys.: Muzułmanie,
- ▶ Województwo – kujawsko-pomorskie: Słowacy, Niemcy, Karaimi; podkarpackie: Łemkowie; świętokrzyskie: Katolicy; lubelskie, małopolskie, mazowieckie, świętokrzyskie, zachodniopomorskie: Polacy.

Tabela 34. Jaki jest Pana/Pani stosunek do niżej wymienionych religii, wyznań, narodów i grup etnicznych – rozkład częstości (w %)

	Bardzo pozytywny	Pozytywny	Obojętny	Negatywny	Bardzo negatywny	Trudno powiedzieć
Polacy	36,9	44,7	14,0	0,6	0,2	3,5
Katolicy	28,0	44,5	20,2	1,8	0,9	4,6
Litwini	12,3	41,5	38,1	0,6	0,2	7,4
Czesi	11,3	41,1	39,9	0,6	0,1	7,0
Słowacy	11,8	40,1	39,3	0,7	0,2	7,9
Polscy Tatarzy	15,0	36,7	37,8	1,0	0,2	9,3
Ukraińcy	10,7	40,4	38,0	2,7	0,6	7,6
Prawosławni	10,7	38,8	41,1	1,3	0,4	7,7
Łemkowie	10,5	37,0	41,7	1,1	0,3	9,4
Węgrzy	10,3	34,4	44,7	1,6	0,6	8,5
Żydzi	9,8	34,5	44,1	2,4	0,9	8,3
Niemcy	8,2	30,2	47,3	4,9	1,5	7,8
Romowie	7,4	23,8	52,4	5,5	1,3	9,5
Hindusi	6,7	24,0	56,9	2,1	0,6	9,8
Białorusini	6,2	24,3	50,4	7,0	2,2	9,9
Wietnamczycy	6,9	21,9	57,4	2,6	0,5	10,7
Karaimi	6,6	21,3	55,7	1,8	0,4	14,1
Arabowie	6,6	17,8	52,5	9,7	2,7	10,7
Muzułmanie	6,0	17,5	51,6	12,1	2,7	10,1
Rosjanie	4,7	14,6	41,5	18,3	11,0	10,1

Źródło: dane własne

Określając swój stosunek do wskazanych religii, wyznań, narodów oraz grup etnicznych, najbardziej pozytywne opinie dotyczyły Polaków oraz katolików – odpowiednio 81,6% oraz 72,6% wskazań. Ponad połowa pozytywnych wskazań dotyczyła również Litwinów (53,7%), Czechów (52,4%), Słowaków (51,9%), polskich Tatarów (51,6%) oraz Ukraińców (51,1%). Z drugiej strony mniej niż jedna czwarta respondentów pozytywnie oceniła swój stosunek do takich grup jak Arabowie (24,4%), muzułmanie (23,5%) oraz Rosjanie (19,2%).

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek pozytywnych wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Polacy, Katolicy; mężczyźni: Litwini, Czesi, Słowacy, Polscy Tatarzy, Ukraińcy, Prawosławni, Łemkowie, Węgrzy, Żydzi, Niemcy, Romowie, Białorusini, Wietnamczycy, Karaimi, Arabowie, Muzułmanie.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Białorusini, Karaimi, Arabowie, Muzułmanie, Rosjanie; osoby w wieku 51 i więcej lat: Polacy, Katolicy, Litwini, Czesi, Słowacy, Polscy Tatarzy, Ukraińcy, Prawosławni, Łemkowie, Węgrzy, Żydzi, Niemcy, Romowie, Wietnamczycy.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – 5–10 lat: Białorusini, Wietnamczycy, Karaimi, Arabowie, Muzułmanie, Rosjanie; powyżej 30 lat: Polacy, Czesi, Słowacy, Polscy Tatarzy, Ukraińcy, Prawosławni, Łemkowie, Żydzi, Niemcy, Romowie.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Litwini, Czesi, Ukraińcy, Prawosławni, Łemkowie, Romowie; stażysta: Słowacy, Węgrzy, Żydzi, Niemcy, Hindusi, Wietnamczycy, Arabowie; początkujący: Polacy, Katolicy, Polscy Tatarzy, Muzułmanie.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”: Hindusi; odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Polacy,

Czesi, Polscy Tatarzy; odpowiedzi „tak, w lekkim stopniu”, „nie, wcale nie doświadczam”: Katolicy; odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Litwini, Słowacy, Ukraińcy, Prawosławni, Łemkowie, Węgrzy, Żydzi, Niemcy, Romowie, Białorusini, Karaimi, Rosjanie; odpowiedź „nie wiem, nie potrafię ocenić”: Arabowie, Muzułmanie.

- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada: Polacy, Katolicy; od 100 do 250 tys.: Litwini, Polscy Tatarzy, Łemkowie, Niemcy, Romowie, Hindusi, Wietnamczycy; od 250 do 500 tys.: Arabowie.
- ▶ Województwo – lubelskie: Katolicy; podlaskie: Czesi, Słowacy, Prawosławni, Białorusini, Rosjanie; pomorskie: Polacy.

Kategorie nastawienia do różnych narodów są regularnie badane przez CBOS²². Dobór kategorii narodowych do badania przez CBOS odnosi się do większej liczby narodów, ale pomija mniejszości narodowe na terenie kraju. Co ciekawe, w przypadku narodowości, gdzie możliwe jest porównanie, wykazywanie pozytywnego stosunku w czterech na jedenaście przypadków różniło się między pomiarem nauczycieli a mieszkańców Polski w granicach 5%, a tylko w pięciu przypadkach przekraczało 10%. Drugim spostrzeżeniem zasługującym na uwagę jest fakt, że w odróżnieniu od badań ogólnopolskich, w pomiarze nauczycieli różnica między pozytywnymi a negatywnymi wskazaniami tylko przypadku Rosjan miała charakter ujemny, co świadczy o przewadze osób z negatywnym nastawieniem. Relatywna przystawalność wskazań pozytywnych i duże różnice we wskazaniach negatywnych mogą świadczyć o zdecydowanie mniejszych tendencjach do wykazywania niechęci wobec jakichkolwiek grup narodowych i etnicznych, a co za tym idzie, bardziej tolerancyjnych i otwartych postawach kadry nauczycielskiej w Polsce, niż to ma miejsce wśród ogółu mieszkańców kraju.

²² CBOS, *Stosunek do innych narodów rok po wybuchu wojny na Ukrainie*, Komunikat z badań nr 33.2023, s. 2.

Tabela 35. Jaki jest Pana/Pani stosunek do niżej wymienionych religii, wyznań, narodów i grup etnicznych – rozkład częstości (w %) dla zagregowanych odpowiedzi wyrażających stosunek pozytywny

	Wskazania pozytywne		Różnica między wskazaniami pozytywnymi a negatywnymi	
	Nauczyciele 2023	Polacy 2023	Nauczyciele 2023	Polacy 2023
Litwini	54	47	51	43
Czesi	52	54	52	41
Słowacy	52	54	48	34
Ukraińcy	51	51	53	31
Węgrzy	45	36	43	9
Żydzi	44	32	32	-7
Niemcy	38	33	41	3
Romowie	31	16	21	-32
Białorusini	31	19	24	-34
Arabowie	24	15	12	-44
Rosjanie	19	6	-10	-76

Źródło: na podstawie zestawienia danych własnych i wyników pomiaru z 2023 roku w: CBOS, Stosunek do innych narodów rok po wybuchu wojny na Ukrainie, Komunikat z badań nr 33/2023, s. 2

Biorąc pod uwagę sprawy/wartości, które są cenne dla biorących udział w badaniu nauczycieli, największy odsetek wskazań dotyczył wolności obywatelskich oraz udane życia rodzinnego – odpowiednio 95,9% oraz 95,5%. Przeszło dziewięciu na dziesięciu ankietowanych stwierdziło również, że cenne dla nich są przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami (93,3%), jedność narodu (93,2%), wykształcenie (92,2%) oraz powodzenie w pracy zawodowej (91,9%). Na tym tle najmniejszy odsetek ankietowanych przyznał, że ceni sobie praktyki religijne – 68,5% wskazań.

Tabela 36 Poniżej przedstawiono listę kwestii, które dla różnych osób są mniej lub bardziej cenne. Które z poniższych spraw/wartości uważa Pan/Pani za bardziej, a które za mniej cenne – rozkład częstości (w %)

	Bardzo cenne	Raczej cenne	Mało cenne	Nie przedstawia żadnej wartości	Trudno powiedzieć
Wolności obywatelskie	73,2	22,7	0,7	0,2	3,1
Udane życie rodzinne	78,4	17,1	1,4	0,2	2,9
Przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami	53,0	40,3	2,1	0,5	4,1
Jedność narodu	60,5	32,7	2,5	0,6	3,8
Wykształcenie	55,2	37,0	3,4	1,1	3,4
Powodzenie w pracy zawodowej	48,9	43,0	4,2	0,5	3,4
Praca na rzecz ojczyzny	43,0	46,6	4,9	0,9	4,7
Poczucie dumy narodowej	48,1	39,8	6,3	1,5	4,3
Praktyki religijne	29,1	39,4	15,0	6,3	10,1

Źródło: dane własne

Jako punkt odniesienia do niniejszych rezultatów można przywołać badania CBOS z 2019²³ roku, które również badały stosunek do wartości. Jednakże, w tych badaniach użyto odmiennego zestawu wartości. Wśród kluczowych wartości, które można zestawić z preferencjami nauczycieli, szczególnie wyraźne jest podkreślanie szczęścia rodzinnego (83% wskazań w badaniu CBOS). Polacy umieścili wiarę religijną na wyższym miejscu w hierarchii wartości – zajmuje piąte miejsce (17%), wyprzedzając tym samym pomyślność ojczyzny (14%), pracę zawodową (11%), wykształcenie (8%), ale także wolność wyrażania poglądów (9%) oraz możliwość uczestnictwa w życiu demokratycznym społeczno-politycznym (3%). Te wartości

²³ CBOS, *System wartości Polaków w 2019 roku*, CBOSNEWS Newsletter 2/2020, <https://www.cbos.pl/PL/publikacje/news/2020/02/newsletter.php> (dostęp: 12.01.2024).

można zestawić z głównym priorytetem nauczycieli – wolnościami obywatelskimi. Oczywiście nie można wyciągać daleko idących wniosków z tego zestawienia, jednak zauważalne jest silniejsze podkreślanie przez badanych kwestii wolności obywatelskich oraz mniejsze znaczenie praktyk religijnych w porównaniu do ogółu społeczeństwa polskiego.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek pozytywnych wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Wolności obywatelskie, Udana życie rodzinne, Przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami, Jedność narodu, Wykształcenie, Powodzenie w pracy zawodowej, Praca na rzecz ojczyzny, Poczucie dumy narodowej.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 41–50 lat: Praca na rzecz ojczyzny; osoby w wieku 51 i więcej lat: Wolności obywatelskie, Udana życie rodzinne, Przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami, Jedność narodu, Wykształcenie, Powodzenie w pracy zawodowej, Poczucie dumy narodowej.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – poniżej 5 lat: Jedność narodu, Poczucie dumy narodowej; 21–30 lat: Przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami, Praca na rzecz ojczyzny; powyżej 30 lat: Udana życie rodzinne.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Wolności obywatelskie, Udana życie rodzinne, Przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami, Wykształcenie, Powodzenie w pracy zawodowej, Praca na rzecz ojczyzny; początkujący: Jedność narodu, Poczucie dumy narodowej.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w umiarkowanym stopniu”: Jedność narodu; odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Wolności obywatelskie, Udana życie rodzinne, Przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami, Wykształcenie, Powodzenie w pracy zawodowej, Praca

na rzecz ojczyzny; odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: Poczucie dumy narodowej, Praktyki religijne.

- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada: Jedność narodu, Praca na rzecz ojczyzny, Poczucie dumy narodowej, Praktyki religijne; wieś/osada, od 50 do 100 tys.: Wolności obywatelskie; od 100 do 250 tys.: Udana życie rodzinne, Wykształcenie, Powodzenie w pracy zawodowej.
- ▶ Województwo – lubelskie: Praktyki religijne; mazowieckie: Praca na rzecz ojczyzny, Poczucie dumy narodowej; podkarpackie: Przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami, Powodzenie w pracy zawodowej.

Tabela 37. Waga poszczególnych spraw/wartości a cenie sobie wolności obywatelskich

	Wolności obywatelskie	
	r-Pearsona	p
Jedność narodu	0,424	0,000
Udana życie rodzinne	0,355	0,000
Przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami	0,340	0,000
Poczucie dumy narodowej	0,301	0,000
Powodzenie w pracy zawodowej	0,299	0,000
Praca na rzecz ojczyzny	0,289	0,000
Wykształcenie	0,288	0,000
Praktyki religijne	0,074	0,004

Źródło: dane własne

Przedstawiony katalog wartości można podzielić na społeczne i indywidualne. Do tych pierwszych można zaliczyć jedność narodu, przyjazne stosunki z sąsiednimi narodami, poczucie dumy narodowej, pracę na rzecz ojczyzny. Wśród wartości indywidualnych znajdują się udana życie rodzinne, powodzenie w pracy zawodowej,

wykształcenie oraz praktyki religijne. Wartość wolności obywatelskich jest tą, którą najtrudniej jednoznacznie zaliczyć do powyższych kategorii, bowiem silnie łączy kwestie indywidualne i społeczne, choć pewnie co do tej kwestii mogłyby pojawić się spory. Dlatego uczyniono z niej zmienną niezależną. Przeprowadzenie korelacji r-Pearsona pozwoliło wykazać występowanie istotnych statystycznie zależności pomiędzy wagą poszczególnych spraw/wartości a cieniem sobie wolności obywatelskich. Wszystkie korelacje miały kierunek dodatni. Najsilniejsza zależność dotyczyła jedności narodu, natomiast najslabsza – praktyk religijnych. Relatywnie najwyższa współzależność między zmiennymi „wolności obywatelskie” a „jedność narodu” jest pewnym zaskoczeniem, tym bardziej że deklaratywnie jedność narodu znajdowała się dopiero na czwartym miejscu pod względem liczby wskazań „raczej cenne” i „bardzo cenne”. Może to świadczyć o łączeniu w świadomości badanych wolności obywatelskich z poczuciem jedności jako gwarantem tychże wolności. Przy okazji można zauważyć, że wśród zestawianego katalogu wartości trzy spośród czterech o najwyższym współczynniku korelacji odnosiły się do wartości społecznych, co może świadczyć o tym, że sama zmienna „wolności obywatelskie” nie jest w pełni symetryczna i jej interpretacja ciąży w kierunku zmiennych społecznych.

Dodatkowo, podobnie jak to miało miejsce przy przedmiotach szkolnych oraz społecznych kryteriach polskości, kwestie religijne odstają od oceny pozostałych komponentów. W przypadku przedmiotów szkolnych religia charakteryzowała się najwyższym odsetkiem wskazań „nie przyczynia się”, a w przypadku kryteriów polskości i wartości najwyższym odsetkiem wskazań na odpowiedź korekcyjną. Może to potwierdzać tezę o sekularyzacji, odnoszącą się do funkcjonowania religii w szkołach, zmian w postrzeganiu i funkcjonowaniu kwestii religijnych w społeczeństwie lub niechęci do odnoszenia się do kwestii religijnych w badaniach społecznych, spowodowanej przykładowo wysoką prywatnością przekonań religijnych.

2.5 Uczestnictwo w obchodach świąt narodowych

W kolejnym pytaniu przeszło dziewięciu na dziesięciu ankietowanych zadeklarowało, że święta państwowe i narodowe są dla nich ważne – 91,3%. Odmienne stanowisko zajęło 5,3% respondentów, którzy nie przykładają do tych świąt większej wagi. Ponadto 3,4% badanych nauczycieli nie potrafiło w sposób jednoznaczny odpowiedzieć na wskazane pytanie.

Tabela 38. Czy ogólnie rzecz biorąc święta państwowe i narodowe są dla Pana/Pani ważne – rozkład częstości (w %)

	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Trudno powiedzieć
Czy ogólnie rzecz biorąc święta państwowe i narodowe są dla Pana/Pani ważne	50,5	40,8	4,5	0,8	3,4

Źródło: dane własne

Powyższy obszar był istotnie statystycznie częściej wskazywany przez następujące grupy osób (największy odsetek twierdzących wskazań w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety.
- ▶ Wiek – brak korelacji.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – brak korelacji.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – brak korelacji.

- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada.
- ▶ Województwo – brak korelacji.

Tabela 39. Jak ocenia Pan/Pani swoją wiedzę na temat regionu, w którym Pan(i) mieszka – rozkład częstości

	Jest bardzo mała	Jest mała	Jest wystarczająca	Jest duża	Jest bardzo duża	Trudno ocenić
Jak ocenia Pan/Pani swoją wiedzę na temat regionu, w którym Pan(i) mieszka	1,2	4,2	45,0	29,8	17,2	2,6

Źródło: dane własne

Dokonując oceny poziomu swojej wiedzy na temat zamieszkiwanego regionu, niemal połowa respondentów stwierdziła, że jest ona wystarczająca – 45%. Większe zadowolenie w tej kwestii zadeklarowało 29,8% ankietowanych, którzy swoją wiedzę ocenili jako dużą, a także 17,2% osób, wskazujących, że jest ona bardzo duża. Odmienne stanowisko zajęło 5,4% ankietowanych, przyznających małą lub bardzo małą wiedzę na temat regionu swojego zamieszkiwania. Ponadto 2,6% badanych nauczycieli nie potrafiło dokonać jednoznacznej oceny w tym aspekcie.

Powyższy obszar był istotnie statystycznie częściej wskazywany przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – mężczyźni.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – powyżej 30 lat.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – początkujący.
- ▶ Doświadczenie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – od 100 do 250 tys.
- ▶ Województwo – brak korelacji.

Tabela 40. Wiedza na temat regionu swojego zamieszkania a stopień zainteresowania historią

	Jak określiłby Pan(i) swoje zainteresowanie historią?	
	r-Pearsona	p
Jak ocenia Pan/Pani swoją wiedzę na temat regionu, w którym Pan(i) mieszka?	0,448	0,000

Źródło: dane własne

Przeprowadzenie korelacji r-Pearsona pozwoliło wykazać występowanie istotnych statystycznie zależności między wiedzą na temat swojego regionu a stopniem zainteresowania historią. Korelacja miała kierunek dodatni i umiarkowaną siłę, a więc im lepiej badani oceniali swoją wiedzę na temat regionu swojego zamieszkania, tym bardziej interesowali się historią.

Tabela 41. W jaki sposób obchodzi Pan(i) ważne święta państwowe i narodowe – rozkład częstości (w %)

	W rodzinnym gronie	W gronie przyjaciół i znajomych	Poprzez udział w imprezach zbiorowych, np. marsze, festyny	Poprzez udział w wydarzeniach religijnych, np. nabożeństwa, msze	W ogóle nie mam zwyczaju świętowania takich uroczystości	Trudno powiedzieć
W jaki sposób obchodzi Pan(i) ważne święta państwowe i narodowe	43,5	8,0	14,8	22,8	5,7	5,1

Źródło: dane własne

Przyglądając się sposobom obchodzenia ważnych świąt państwowych i narodowych, można dostrzec, że przeszło dwie piąte respondentów praktykuje to w rodzinnym gronie – 43,5%. Relatywnie rzadziej ankietowani biorą udział w wydarzeniach religijnych, np. nabożeństwach, mszach lub w imprezach zbiorowych, np. marsze, festyny – odpowiednio 22,8% oraz 14,8% wskazań. Rzadziej wskazywaną odpowiedzią okazało się być obchodzenie świąt w gronie przyjaciół i znajomych (8%). Ponadto 5,7% badanych nauczycieli w ogóle nie ma zwyczaju świętowania takich uroczystości, natomiast 5,1% ankietowanych nie potrafiło jednoznacznie wypowiedzieć się w tej kwestii.

Powyższy obszar był istotnie statystycznie częściej wskazywany przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na spędzanie czasu w rodzinnym gronie w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – brak korelacji.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – brak korelacji.
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w umiarkowanym stopniu”.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – od 50 do 100 tys.
- ▶ Województwo – pomorskie.

Tabela 42. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy uczestniczył/a Pan/Pani w obchodach świąt państwowych i narodowych – rozkład częstości (w %)

	Tak, kilka razy	Tak, tylko raz	W tym roku nie, ale poprzednich latach uczestniczyłem(- am)	Nie, nie uczestniczyłem(- am) nigdy w takich obchodach
Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy uczestniczył/a Pan/ Pani w obchodach świąt państwowych i narodowych	62,8	12,9	16,3	8,0

Źródło: dane własne

Określając częstotliwość uczestniczenia w obchodach świąt państwowych i narodowych na przestrzeni ostatnich 12 miesięcy, niemal dwie trzecie ankietowanych przyznało, że brało w nich udział kilka razy – 62,8% wskazań. Tylko raz w ciągu roku uczestniczyło w nich 12,9% respondentów, natomiast 16,3% badanych uczestniczyło w nich w poprzednich latach. Ponadto nigdy w tego typu obchodach nie brało udziału 8% respondentów.

Powyższy obszar był istotnie statystycznie częściej wskazywany przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na dużą częstotliwość w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – brak korelacji.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – brak korelacji.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – brak korelacji.

- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – wieś/osada.
- ▶ Województwo – lubelskie.

Tabela 43. Ważność świąt państwowych i narodowych a uczestnictwo w nich

	Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy uczestniczył/a Pan/Pani w obchodach świąt państwowych i narodowych?	
	r-Pearsona	p
Czy ogólnie rzecz biorąc święta państwowe i narodowe są dla Pana/Pani ważne?	0,396	0,000

Źródło: dane własne

Przeprowadzenie korelacji r-Pearsona pozwoliło wykazać występowanie istotnych statystycznie zależności pomiędzy ważnością świąt państwowych i narodowych a uczestnictwem w nich. Kierunek korelacji był dodatni, a więc im częściej badani deklaruowali, że święta państwowe i narodowe są dla nich ważne, tym częściej brali w nich udział.

2.6 Wydarzenia historyczne w kontekście postaw patriotycznych

Dokonując oceny stopnia swojego zainteresowania historią, niemal połowa respondentów stwierdziła, że jest ona wystarczająca – 46,3%. Duże lub bardzo duże zainteresowanie historią zadeklarowało 42,9% ankietowanych. Odmienne stanowisko zajęło 8,2% ankietowanych, którzy interesują się historią w małym lub bardzo małym stopniu. Ponadto trudności w jednoznacznej ocenie przyznało 2,7% badanych nauczycieli.

Tabela 44. Jak określiłby Pan(i) swoje zainteresowanie historią – rozkład częstości (w %)

	Jest bardzo mała	Jest mała	Ani mała ani duża	Jest duża	Jest bardzo duża	Trudno ocenić
Jak określiłby Pan(i) swoje zainteresowanie historią	1,8	6,4	46,3	22,5	20,4	2,7

Źródło: dane własne

Powyższy obszar był istotnie statystycznie częściej wskazywany przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – mężczyźni.
- ▶ Wiek – osoby w wieku 51 i więcej lat.
- ▶ Staż pracy w zawodzie – powyżej 30 lat.
- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany,
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”.
- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – brak korelacji,
- ▶ Województwo – podlaskie.

Tabela 45. Z którego okresu polskiej historii możemy być dumni – rozkład częstości (w %)

	Bardzo duża duma	Duża duma	Umiarkowana duma	Mała duma	Brak dumy	Trudno powiedzieć
Udział Polaków w II wojnie światowej (1939–1945)	49,9	29,7	6,8	0,9	0,7	11,9
Walka o ustalenie granic odrodzonej Polski (1918–1920)	33,1	33,2	13,7	2,7	0,8	16,5
Zjednoczenie kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1320–1386)	24,7	40,6	15,0	1,1	0,7	17,9
Rządy Jagiellonów (1386–1572)	27,2	36,8	14,7	1,2	0,6	19,5
Żołnierze wyklęci – udział w antykomunistycznych walkach partyzanckich po II wojnie światowej (1944–1963)	35,2	28,5	12,9	3,2	4,3	15,9
Początki państwa Polskiego (do 1138)	28,5	35,1	15,1	1,2	0,9	19,2
Polska w Unii Europejskiej (po 2004)	29,5	33,8	18,0	4,2	2,1	12,4
Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989)	23,2	35,1	19,9	4,5	1,8	15,6
Okres II Rzeczypospolitej (1918–1939)	21,3	33,2	23,1	3,1	1,1	18,1
Okres transformacji lat 90. (1989–1999)	17,1	31,8	24,9	5,7	3,7	16,8
Rzeczpospolita Obojga Narodów (1569–1795)	18,3	28,3	24,7	3,9	1,6	23,1
Okres rozbiorów Polski (1772–1918)	8,0	12,3	18,1	14,5	26,4	20,7
Okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1989)	6,1	11,1	21,3	17,3	22,4	21,8
Okres rozbicia dzielnicowego (1138–1320)	4,5	9,0	26,7	20,9	14,1	24,7

Źródło: dane własne

Odnosząc się do okresu polskiej historii, z którego można czuć dumę, niemal czterech na pięciu respondentów odczuwa dumę lub dużą dumę w przypadku udziału Polaków w II wojnie światowej – 79,6% wskazań. Średnio dwóch na trzech ankietowanych jest dumnych z powodu walk o ustalenie granic odrodzonej Polski, a także zjednoczenia kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego – odpowiednio 66,4% oraz 65,3% wskazań. Mniej niż jedna piąta badanych nauczycieli odczuwa natomiast dumę z powodu okresu Rzeczypospolitej Ludowej oraz okresu rozbicia dzielnicowego – odpowiednio 17,1% oraz 13,5% wskazań na dużą lub bardzo dużą dumę.

Powyższe obszary były istotnie statystycznie częściej wskazywane przez następujące grupy osób (największy odsetek wskazań na duży i bardzo duży wpływ w poszczególnych zmiennych niezależnych):

- ▶ Płeć – kobiety: Okres transformacji lat 90. (1989–1999); mężczyźni: Polska w Unii Europejskiej (po 2004), Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989), Rzeczpospolita Obojga Narodów (1569–1795),
- ▶ Wiek – osoby w wieku 24–30 lat: Rzeczpospolita Obojga Narodów (1569–1795), Okres rozbiorów Polski (1772–1918), Okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1989), Okres rozbicia dzielnicowego (1138–1320); osoby w wieku 41–50 lat: Żołnierze wyklęci – udział w antykomunistycznych walkach partyzanckich po II wojnie światowej (1944–1963); osoby w wieku 51 i więcej lat: Udział Polaków w II wojnie światowej (1939–1945), Walka o ustalenie granic odrodzonej Polski (1918–1920), Zjednoczenie kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1320–1386), Rządy Jagiellonów (1386–1572), Początki państwa Polskiego (do 1138), Polska w Unii Europejskiej (po 2004), Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989), Okres II Rzeczypospolitej (1918–1939), Okres transformacji lat 90. (1989–1999),
- ▶ Staż pracy w zawodzie – poniżej 5 lat: Rzeczpospolita Obojga Narodów (1569–1795); 5–10 lat: Okres rozbiorów Polski (1772–1918), Okres Polskiej

Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1989); 21–30 lat: Zjednoczenie kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1320–1386), Żołnierze wyklęci – udział w antykomunistycznych walkach partyzanckich po II wojnie światowej (1944–1963), Początki państwa Polskiego (do 1138); powyżej 30 lat: Udział Polaków w II wojnie światowej (1939–1945), Walka o ustalenie granic odrodzonej Polski (1918–1920), Rządy Jagiellonów (1386–1572), Polska w Unii Europejskiej (po 2004), Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989), Okres II Rzeczypospolitej (1918–1939), Okres transformacji lat 90. (1989–1999),

- ▶ Stopień awansu zawodowego – dyplomowany: Udział Polaków w II wojnie światowej (1939–1945), Walka o ustalenie granic odrodzonej Polski (1918–1920), Zjednoczenie kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1320–1386), Rządy Jagiellonów (1386–1572), Początki państwa Polskiego (do 1138), Polska w Unii Europejskiej (po 2004), Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989), Okres transformacji lat 90. (1989–1999); stażysta: Okres rozbiorów Polski (1772–1918); początkujący: Żołnierze wyklęci – udział w antykomunistycznych walkach partyzanckich po II wojnie światowej (1944–1963), Okres II Rzeczypospolitej (1918–1939), Rzeczpospolita Obojga Narodów (1569–1795), Okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1989),
- ▶ Doświadczanie objawów wypalenia zawodowego – odpowiedź „tak, w dużym stopniu”: Polska w Unii Europejskiej (po 2004), Okres transformacji lat 90. (1989–1999), Okres rozbiecia dzielnicowego (1138–1320); odpowiedź „tak, w umiarkowanym stopniu”: Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989); odpowiedź „tak, w lekkim stopniu”: Walka o ustalenie granic odrodzonej Polski (1918–1920); odpowiedź „nie, raczej nie doświadczam”: Zjednoczenie kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1320–1386), Żołnierze wyklęci – udział w antykomunistycznych walkach partyzanckich po II wojnie światowej (1944–1963); odpowiedź „nie, wcale nie doświadczam”: Rządy Jagiellonów (1386–1572), Początki państwa Polskiego (do 1138), Okres II Rzeczypospolitej (1918–1939), Rzeczpospolita

Obojga Narodów (1569–1795), Okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1989); odpowiedź „nie wiem, nie potrafię ocenić”: Okres rozbiorów Polski (1772–1918),

- ▶ Wielkość miejscowość zamieszkania – od 100 do 250 tys.: Początki państwa Polskiego (do 1138); od 250 do 500 tys. Żołnierze wyklęci – udział w antykomunistycznych walkach partyzanckich po II wojnie światowej (1944–1963), Polska w Unii Europejskiej (po 2004), Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989); od 50 do 100 tys. oraz od 250 do 500 tys.: Okres transformacji lat 90. (1989–1999),
- ▶ Województwo – opolskie: Udział Polaków w II wojnie światowej (1939–1945), Zjednoczenie kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1320–1386), Początki państwa Polskiego (do 1138), Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989); podlaskie: Okres rozbięcia dzielnicowego (1138–1320).

Tabela 46. Poczucie dumy z poszczególnych okresów historii Polski a poziom zainteresowania historią

	Jak określiłby Pan(i) swoje zainteresowanie historią?	
	r-Pearsona	p
Rządy Jagiellonów (1386–1572)	0,299	0,000
Udział Polaków w II wojnie światowej (1939–1945)	0,219	0,000
Zjednoczenie kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1320–1386)	0,206	0,000
Walka o ustalenie granic odrodzonej Polski (1918–1920)	0,188	0,000
Początki państwa Polskiego (do 1138)	0,170	0,000
Rzeczpospolita Obojga Narodów (1569–1795)	0,152	0,000
Okres II Rzeczypospolitej (1918–1939)	0,147	0,000
Okres od powstania Solidarności do Okrągłego Stołu (1980–1989)	0,067	0,012

	Jak określiłby Pan(i) swoje zainteresowanie historią?	
	r-Pearsona	p
Żołnierze wyklęci – udział w antykomunistycznych walkach partyzanckich po II wojnie światowej (1944–1963)	0,054	0,042
Okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1989)	-0,123	0,000
Okres rozbiorów Polski (1772–1918)	0,032	0,245
Okres transformacji lat 90. (1989–1999)	-0,010	0,704
Polska w Unii Europejskiej (po 2004)	0,007	0,799
Okres rozbitcia dzielnicowego (1138–1320)	-0,002	0,956

Źródło: dane własne

Przeprowadzenie korelacji r-Pearsona pozwoliło wykazać występowanie istotnych statystycznie zależności pomiędzy poziomem zainteresowania historią a większością przypadków odczuwania dumy z poszczególnych okresów historii Polski. Niemal wszystkie korelacje miały kierunek dodatni. Najsilniejsza zależność dotyczyła dumy z rządów Jagiellonów, natomiast najsłabsza – działalności żołnierzy wyklętych. Co ciekawe, im częściej osoby deklarowały wysokie zainteresowanie historią, w tym mniejszym stopniu wskazywały na dumę z okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1989).

PODSUMOWANIE

Zagadnienie kształtowania tożsamości narodowej w szkołach jest złożone i obciążone dużym bagażem poznawczym i aksjologicznym. Dlatego warto wyjść od podstawy programowej, która porządkuje kwestie wartości, jakie mają być propagowane w placówkach oświatowych. Spośród szerokiego katalogu wartości nauczyciele wskazują, że przede wszystkim należy promować współpracę (62,7%), tolerancję (56,5%) i patriotyzm (51,9%). Zaraz po patriotyzmie jest szacunek do tradycji (46,1%), a dopiero później pozostałe wartości, z których najczęściej wskazywana solidarność uzyskała 27%. Wśród tych pozostałych wartości silnie powiązana z tożsamością narodową obywatelskość uzyskała 13,5% wskazań, a interes narodowy najniższą liczbę wskazań (4,5%). Już sam rozkład procentowy wybieranych odpowiedzi sygnalizuje bardziej ogólne i abstrakcyjne, a nie pragmatyczne czy polityczne podejście grona pedagogicznego do kwestii tożsamości narodowej.

Badani nauczyciele są zdania, że kształtowanie tożsamości narodowej uczniów to coraz trudniejsze zadanie dla nauczyciela (82,3%). Szukając przyczyn tej powszechnej postawy, warto zwrócić uwagę na współzależności pomiędzy tą a innymi rzadziej występującymi opiniami. Przekonanie to pozytywnie koreluje z przekonaniem o tym, że: jest dużo naleciałości wokół tematu tożsamości narodowej, które utrudniają przekaz (41,3%), dominujące współcześnie w mediach wartości kulturowe nie sprzyjają kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów (49,5%), bardzo łatwo o nieporozumienia przy podejmowaniu tematyki tożsamości narodowej wśród uczniów (40,8%) oraz że rodzice oczekują od nauczyciela, aby nie modyfikował poczucia tożsamości narodowej ich dziecka (32,4%). Czynniki te można traktować jako główne obawy przy podejmowaniu tematyki tożsamościowej w szkołach.

Powyższe obawy, choć wyraźnie zasygnalizowane, nie paraliżują podejścia nauczycieli do kwestii tożsamości narodowej w szkołach. Badani w dużym bądź bardzo dużym stopniu są przekonani, że szkoła powinna kształtować tożsamość (83,5%). Przechodząc na bardziej szczegółowy poziom, zdecydowana większość z nich wskazuje, że obok wzmacniania poczucia własnej wartości wśród uczniów (93,1%) i wprowadzania uczniów w świat wartości społecznych (90,3%) to właśnie kwestie tożsamościowe, czyli wzmacnianie poczucia tożsamości kulturowej, przynależności regionalnej i poczucia dumy z lokalnego dziedzictwa kulturowego (88,9%) oraz wzmacnianie poczucia tożsamości narodowej (87,9%), jest w dużym bądź bardzo dużym stopniu zadaniem szkoły. Dla porównania, badani nieco rzadziej, ale również w dominującym stopniu (79,4%) wskazywali, że takim zadaniem jest też wzmacnianie poczucia tożsamości europejskiej (ponadpaństwowej). Patrząc na wyniki analizy korelacji, można powiedzieć, że to właśnie wzmacnianie tożsamości narodowej najsilniej oddziałuje z ogólnie pojmowanym kształtowaniem tożsamości. O tym, że zdaniem badanych temat ten jest ważnym zadaniem szkoły, świadczy również fakt, że nauczyciele, wskazując czynniki najsilniej kształtujące postawy patriotyczne uczniów, zaraz po rodzinie (84%) wymieniają siebie jako wpływającą na to grupę społeczną (71,2%).

Efektem edukacji szkolnej w zakresie tematyki obywatelskiej, zdaniem badanych, powinna być przede wszystkim świadomość wolności obywatelskich (96,1%). Wskazanie to koresponduje z prywatnym przekonaniem przedstawicieli grona pedagogicznego, które opisując wartości najważniejsze dla siebie, na pierwszym miejscu wskazuje właśnie wolności obywatelskie (95,7%). Koreluje to również z postrzeganiem rodaków przez badanych, gdzie umiłowanie wolności uzyskało najwięcej wskazań jako cecha charakteryzująca Polaków (86,2%). W dalszej kolejności, jako efekty edukacji szkolnej w zakresie tematyki obywatelskiej, nauczyciele wskazywali okazywanie szacunku symbolom narodowym (95,9%) oraz aktywne korzystanie z praw wyborczych (95,3%). Najmniejszą liczbę wskazań uzyskały świadomość prawa do organizowania się (w tym udziału w protestach), a także okazywanie szacunku przedstawicielom władz (niezależnie od partii politycznych) – odpowiednio 81% oraz 80% wskazań. O ile świadomość prawa do

organizowania się (w tym udziału w protestach) oraz okazywanie szacunku dla władzy (bez względu na partię) wciąż jest wysoka, to są one relatywnie najrzadziej wskazywane spośród wszystkich przedstawionych w katalogu zagadnień. Może to wynikać z faktu, że te dwa aspekty najłatwiej powiązać z osobistymi przekonaniami politycznymi. Opinie na temat prawa do organizowania się i szacunku dla władzy łatwiej oprzeć na własnych poglądach politycznych niż na innych czynnikach zarówno od strony nadawcy, jak i odbiorcy. W środowisku szkolnym samo podejmowanie tej tematyki, nawet wbrew intencjom nauczyciela, może być postrzegane jako przejaw zaangażowania politycznego.

Opisane powyżej efekty nauczania można osiągnąć, stosując różne podejścia metodyczne. Badani nauczyciele w kwestii kształtowania tożsamości narodowej uczniów preferują przede wszystkim podejście stawiające na nauczanie samodzielnego myślenia, szczególnie wnioskowania (68,4%). W dalszej kolejności wskazują okazywanie szacunku w społeczeństwie wielokulturowym (44,5%) i przekazywanie postaw zaangażowania w problemy społeczności lokalnej (42%). Na drugim biegunie jest przekazywanie postaw zaangażowania w problemy społeczeństwa globalnego (10%).

Badani oceniali również twierdzenia odnoszące się do różnego rodzaju postaw związanych z patriotyzmem. Wyniki badań wskazują na większe poparcie dla ogólnych postaw patriotycznych, takich jak szacunek dla innych narodów (81%) i kształtowanie postaw patriotycznych, jako główne zadanie szkoły (79,7%). Jednakże istnieje również wysokie wsparcie dla działań pragmatycznych związanych z patriotyzmem, takich jak dbanie o otoczenie (81%) i uczestnictwo w organizacjach scoutingowych (72,2%). Oceniając swoje powinności, największą zgodę nauczyciele wykazali odnośnie twierdzenia, że powinni dobrze znać swoją „małą ojczyznę” (85,2%), „polskość” powinna wzbudzać w nauczycielach pozytywne emocje (83,6%), nauczyciel nie powinien wstydzić się mówić za granicą, że jest Polakiem/Polką (78,3%) oraz że nauczyciel powinien być patriotą (77,3%). Największe zróżnicowanie odpowiedzi wzbudziło twierdzenie, że nauczyciel powinien angażować się w działalność organizacji pozarządowych, gdzie aprobatę wyraziło 29,6% badanych,

a przeciwnego zdania było 24,6% badanych, ale tu prawdopodobnie zaważyły czynniki związane z oceną własnego czasu na tego rodzaju aktywności, a także czynnik obiektywny związany z dostępem do organizacji, w których nauczyciel chciałby działać.

Przechodząc do kwestii tożsamości narodowej w szkołach, od strony przynależności tej tematyki do wykładanych przedmiotów, badani nauczyciele związali je przede wszystkim z historią, językiem polskim i WOS (odpowiednio 96,8%, 95,5%, 90,1% wskazań na „przyczynia się w dużym” i „bardzo dużym” stopniu do kształtowania tożsamości narodowej). Wskazania na historię jako główny przedmiot odpowiedzialny za kształtowanie tożsamości narodowej potwierdzają się w opiniach o dużej lub bardzo dużej roli edukacji historycznej w tworzeniu tożsamości narodowej (82,9%). Jednocześnie widać balans we wskazaniach dotyczących obecności w szkołach interpretacji przeszłych wydarzeń na lekcjach – tylko 3,7% wskazuje na przesyt, a 2,1% na niedosyt w tej kwestii.

Dodatkowo większość nauczycieli uważa, że znajomość historii Polski w dużym i bardzo dużym stopniu zalicza się do społecznych kryteriów polskości. O wysokiej roli historii w kształtowaniu tożsamości narodowej uczniów świadczy również wyrażane przez co trzeciego badanego przekonanie, że nauczyciel niezależnie od nauczanego przedmiotu powinien dobrze znać historię Polski. Do małego, bardzo małego lub trudnego do określenia stopnia zainteresowania historią przyznawał się tylko co dziesiąty badany. Warto też zwrócić uwagę, że im częściej nauczyciele wysoko oceniali swoje zainteresowanie historią, tym częściej wskazywali na wyższą wiedzę na temat swojego regionu, a także przyznawali, że niezależnie od wykładanego przedmiotu nauczyciel powinien dobrze znać historię Polski.

Choć pod kątem liczby wskazań na obserwowanie przejawów różnego rodzaju postaw – zarówno umiłowanie ojczyzny, jak i szacunek do historii jest podawany (w dużym i bardzo dużym stopniu) przez około 40% nauczycieli – to związek między tymi zmiennymi jest wysoki. Okazuje się, że umiłowanie ojczyzny (pojęcie to można traktować jako definicję patriotyzmu) nauczyciele mogą dostrzec przede

wszystkim przez pryzmat obserwowania szacunku do historii Polski. Z drugiej strony podejście metodyczne kształtowania tożsamości narodowej poprzez przekazanie szczegółowej wiedzy, szczególnie dat historycznych, opisów regionów, procedur prawnych, wskazał zaledwie co trzeci badany (33,9%). Oznacza to, że samo przekazanie wiedzy historycznej niekoniecznie musi wiązać się ukształtowaniem tożsamości narodowej ucznia. Najczęściej obserwowanymi u uczniów postawami związanymi z tożsamością narodową są: pozytywny stosunek do polskiej tradycji (62,4%), okazywanie szacunku symbolom narodowym (62%) oraz dobrowolny udział w obchodzeniu świąt narodowych i państwowych (49%). Najrzadziej badani obserwują u swoich podopiecznych zainteresowanie polityką krajową (15,4%), gotowość do obrony kraju (19,5%), okazywanie szacunku władzom państwowym (19,5%) oraz zainteresowanie sytuacją międzynarodową Polski (19,9%).

Badani mieli za zadanie ocenę społecznych kryteriów polskości zaczerpniętych z opracowania Ewy Nowackiej i Sławomira Łodzińskiego pt. *Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości*. Zdaniem przeważającej części badanych o byciu Polakiem w dużym lub bardzo dużym stopniu świadczy poczucie bycia Polakiem (84,3%), polskie obywatelstwo (74,6%), posługiwanie się językiem polskim (71,5%), przestrzeganie polskich obyczajów (65,6%), znajomość historii Polski (53,8%), posiadanie obojga rodziców pochodzenia polskiego (51,6%), szczególne zasługi dla Polski (kulturalne, naukowe, sportowe itp.) (50,6%), w najmniejszym stopniu zaś wyznanie katolickie (28,7%) i biały kolor skóry (19,1%). Odnosząc wyniki do monografii Ewy Nowackiej i Sławomira Łodzińskiego, można zauważyć, że tam, gdzie sformułowanie zdań nie powinno wpływać na dwuznaczność postrzegania danego twierdzenia, widać u nauczycieli zdecydowanie mniejsze niż wśród Polaków badanych przez autorów monografii położenie akcentu na posługiwanie się językiem polskim, kwestie wiary katolickiej oraz przestrzeganie obyczajów, przy jednocześnie wyższym odsetku wskazań na poczucie bycia Polakiem.

Opisując stosunek nauczycieli do przedstawicieli różnych religii, wyznań, narodów i grup etnicznych, przede wszystkim należy wspomnieć niską liczbę odpowiedzi negatywnych. Tylko w przypadku warunkowanym aktualną sytuacją

międzynarodową nastawieniu do Rosjan widać 10% przewagi odpowiedzi negatywnych nad pozytywnymi, wynik ten jest zaskakujący w porównaniu z sondażem CBOS, w którym przewaga negatywnego nad pozytywnym nastawieniem do Rosjan wynosiła 76%²⁴. Co ciekawe, wyniki pozytywnego nastawienia w przypadku narodów tam, gdzie możliwe było porównanie, były na podobnym poziomie, różnice widoczne były głównie przy mniejszej liczbie wskazań negatywnych, co oznacza, że nauczyciele mogą mieć wyraźnie niższą tendencję do wykazywania niechęci na tle narodowym niż cała populacja Polaków.

W ramach podsumowania warto również zwrócić uwagę na odpowiedzi odnoszące się do religii czy wyznania katolickiego, pojawiające się przy różnych zagadnieniach. Zmienne odnoszące się do tych tematów w kilku przypadkach zachowują się inaczej niż pozostałe. Przy ocenie religii jako przedmiotu przyczyniającego się do kształtowania tożsamości najwyższy jest odsetek odpowiedzi „nie przyczynia się” (11,7%), ponad dwukrotnie przeważa on przyrodę (3,4%) oraz plastykę (4,7%), które sąsiadują z religią w zestawieniu porządkowanym w oparciu o odpowiedzi pozytywne. Wyznanie katolickie jako „w bardzo dużym stopniu świadczące o polskości” wskazało jedynie 9% badanych, podczas gdy wynik ten dla ogółu Polaków wynosi 22%²⁵. Z kolei praktyki religijne jako nieprzedstawiające żadnej wartości w osobistej hierarchii badanego wskazało 6,3% (na drugie w kolejności poczucie dumy narodowej wskazało 1,5%), przy tej kategorii pojawiło się również najwięcej odpowiedzi „trudno powiedzieć” (10,1%). Wszystkie te sygnały mogą świadczyć o istniejącej w szkole tendencji sekularyzacyjnej oraz narastającej presji na reformę funkcjonowania religii jako przedmiotu w szkołach.

Tematyka cech narodowych jest także przedmiotem licznych badań, w tym tych przeprowadzonych przez CBOS w 2015 roku, gdzie respondenci spontanicznie wskazywali na istotne cechy narodowe. W wynikach tych badań Polacy najczęściej

²⁴ CBOS, *Stosunek do innych narodów rok po wybuchu wojny na Ukrainie*, Komunikat z badań nr 33/2023, s.2.

²⁵ E. Nowacka, S. Łodziński, *Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości*. Warszawa 2021, s. 76.

identyfikowali się przede wszystkim z pracowitością (25%), malkontenctwem (17%) oraz serdecznością i przyjaznością (12%). W ramach niniejszego badania, inspirowanego wynikami i pracami badawczymi, skupiono się również na cechach wskazujących na relacje z innymi grupami społecznymi. Jeśli chodzi o cechy potencjalnie charakteryzujące Polaków, najwięcej respondentów wskazało na umiłowanie wolności (86,2%). Równie często podkreślano przywiązanie do życia rodzinnego (86,1%), solidarność w obliczu zagrożenia (84,7%) oraz zaradność/przedsiębiorczość (80%). Z drugiej strony mniej niż połowa respondentów stwierdziła, że Polacy są nietolerancyjni wobec mniejszości seksualnych (48,2%) oraz antysemiccy (35,8%). Warto też spojrzeć na różnice między aprobatą a odrzuceniem poszczególnych stwierdzeń. W przypadku antysemityzmu, większa liczba respondentów odrzuca tę cechę jako charakteryzującą Polaków. W pozostałych przypadkach przedstawione twierdzenia spotkały się z potwierdzeniem. Największa przewaga aprobaty nad odrzuceniem dotyczy cech takich jak umiłowanie wolności, przywiązanie do życia rodzinnego i solidarność w obliczu zagrożenia. Najniższa przewaga dotyczy kwestii związanych z tolerancją, gdzie stosunek zwolenników do przeciwników wynosi około dwóch, z wyjątkiem opinii o nietolerancji wobec mniejszości seksualnych, gdzie stosunek ten jest od 1,4 do 1.

W odniesieniu do okresów w historii Polski, które budzą uczucie dumy, niemal czterech na pięciu respondentów wyraża dumę lub dużą dumę z udziału Polaków w II wojnie światowej – 79,6% wskazań. Około dwóch na trzech ankietowanych odczuwa dumę z walk o ustalenie granic odrodzonej Polski, a także zjednoczenia kraju przez Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego – odpowiednio 66,4% i 65,3% wskazań. Mniej niż jedna piąta badanych nauczycieli odczuwa natomiast dumę z okresu Rzeczypospolitej Ludowej oraz okresu rozbicia dzielnicowego – odpowiednio 17,1% i 13,5% wskazań na dużą lub bardzo dużą dumę.

Przeprowadzenie korelacji r-Pearsona ujawniło istnienie istotnych statystycznie zależności pomiędzy poziomem zainteresowania historią a większością przypadków odczuwania dumy z poszczególnych okresów historii Polski. Najsilniejsza korelacja

dotyczyła dumy z rządów Jagiellonów, podczas gdy słabsza była związana z działalnością żołnierzy wyklętych.

Autodeklaracja odnośnie poziomu wiedzy historycznej nie koreluje z dumą z okresów rozbiorów Polski (1772–1918), transformacji lat 90.XX wieku (1989–1999), Polski w Unii Europejskiej (po 2004) oraz okresem rozbicia dzielnicowego (1138–1320). Interesującym aspektem było to, że im częściej osoby deklarowały wysokie zainteresowanie historią, tym mniej wyrażały dumę z okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944–1989).

BIBLIOGRAFIA

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa 2004.
- Borowska B., *Kształtowanie charakteru nastolatków w grupie rówieśniczej*, w: J. Daszkowska, A. Łuczyński, *Dziecko w przestrzeni życia społecznego*, Wydawnictwo KUL, Stalowa Wola 2013.
- CBOS, *Autoportret Polaków i postrzegany dystans kulturowy wobec sąsiadów*, Komunikat z badań: nr 126/2015, Warszawa 2015.
- CBOS, *Postawy wobec obecności religii i Kościoła w przestrzeni publicznej*, Komunikat z badań: Nr 3/2022.
- CBOS, *Religia w systemie edukacji*, Komunikat z badań, BS/136/2008.
- CBOS, *Stosunek do innych narodów rok po wybuchu wojny na Ukrainie*, Komunikat z badań nr 33/2023.
- CBOS, *System wartości Polaków w 2019 roku*, CBOSNEWS Newsletter 2/2020, <https://www.cbos.pl/PL/publikacje/news/2020/02/newsletter.php>, data dostępu 12.01.2024.
- Hasło: *Patriotyzm*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/patriotyzm;3955049.html>, data dostępu 02.02.2024.
- Kapiszewski J., K. Forreiter K., Rogalski M., *Kościół w kryzysie*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/kosciol-jest-w-kryzysie-mamy-dane-ktore-to-potwierdzaja/pfrrby6>, data dostępu 28.01.2024.
- Kozubal M., Sondaż: *Co zrobiliby Polacy, gdyby Rosja zaatakowała?*, <https://www.rp.pl/wojsko/art39596581-sondaz-co-zrobiliby-polacy-gdyby-rosja-zaatakowala>, data dostępu 15.01.2024.
- Krasowska J., *Religia jako czynnik wpływający na tożsamość narodową*, „Studia Sandomierskie: teologia, filozofia, historia”, 20/2, 2013.
- Lewandowski E., *Charakter narodowy Polaków i innych*, wyd. 2 rozszerz., Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2008.
- Mead M., *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, PWN, Warszawa 2000.
- Nowacka E., Łodziński S., *Długie trwanie narodu. Społeczne wymiary polskości*, Collegium Civitas, Warszawa 2021.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością

intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej s.11, <https://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/356>, data dostępu 15.01.2024.

Skarbek W., *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski, 2013.

Stanisz A., *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*, StatSoft Polska, Kraków, 2006.

Stoczewska B., *Charakter narodowy Polaków. Refleksje nad jego postrzeganiem w myśli społeczno-politycznej kilku ostatnich dziesięcioleci*, [w:] Korzeniewska-Wiszniewska M., A. Kastory A., Woźnica R., *Europa Środkowa i Bałkany. Konteksty historyczne i politologiczne*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2019.

Tazbir, T. (red.), *Mity i stereotypy w dziejach Polski*, Interpress, Warszawa 1991.

Wójcik S., *Naród polski w publicystyce PRL*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2002.